

Boje pracujúcich na Slovensku

(1994 – 2014)

Úvod

Dobré ráno: na Slovensku, v Európe, na severnej pologuli a na celej planéte žijeme v kapitalistickej spoločnosti. Jej základnou črtou je, že živobytie väčšiny jej členov závisí od prenájmu pracovnej sily za mzdu. Kapitál, teda spoločenský vzťah medzi tými, ktorí pracovnú silu kupujú, a tými, ktorí ju predávajú, je dnes dominantným ekonomickým vzťahom. V rámci tohto vzťahu alebo v rámci vzťahov, ktoré od neho priamo závisia, sa produkuje veľká väčšina predmetov a služieb, ktoré každodenne potrebujeme na to, aby sme uspokojili aj celkom elementárne potreby. Dynamika kapitálového vzťahu dnes určuje životné podmienky siedmich miliárd obyvateľov planéty. Uvažovať o spoločenskej zmene, nehovoriac o prechode k nejakému novému usporiadaniu vzťahov medzi ľuďmi navzájom alebo medzi človekom a prírodou, sa nedá bez toho, aby sme uvažovali o kapitáli.

Kapitál prerastá všetkými sférami modernej spoločnosti: osobne alebo prostredníctvom svojich zástupcov je prítomný na každom pracovisku, v obchode, v meste a na dedine, v domácnosti, v škole i v nemocnici, v súdnej sieni a v parlamente, na policajnej stanici, v zajtrajšom vydaní novín, v azylovom dome, na hraniciach dvoch štátov. Každú sféru, do ktorej vstúpi, dokáže pretvoriť podľa svojich potrieb, takže sa preň stáva funkčnou. Existuje však oblasť, z ktorej kapitál vyrastá a ktorá je vždy jeho Achillovou päťou – sféra výroby, v ktorej sa kapitál zhodnocuje tým, že vykorisťuje pracovnú silu.

V tejto oblasti prebieha neustály konflikt, ktorého predmetom sú základné podmienky vykorisťovania: výška odmeny, náplň práce, dĺžka pracovného času, pracovná disciplína a tak ďalej. Tento konflikt je raz viac, raz menej intenzívny; nadobúda rozmanité formy, od živelných až po inštitucionálne a právne. V konečnom dôsledku

však vždy ide o stret medzi ľudskými potrebami na jednej strane a potrebou kapitálu zhodnocovať sa na druhej strane. Tento rozpor sa nedá odmyslieť ani prekryť. Päť storočí doterajšieho rozvoja kapitalizmu zahŕňalo experimenty s otroctvom či militarizáciou práce, export najbrutálnejších foriem vykorisťovania do kolónií, rozdeľovanie pracovnej sily do skupín podľa etnicity či rodu s odstupňovanou intenzitou vykorisťovania, neustály technický pokrok a cesty kapitálu naprieč celým svetom, ústupky vo forme sociálneho štátu či všemožné pokusy o vedecké riadenie alebo, naopak, humanizáciu práce – no predsa si s ním nedokázali poradiť. Vždy sa vrátil, často tam, kde ho nikto nečakal.

Triedny konflikt je osou, okolo ktorej sa krútia ekonomické ukazovatele, sociálna politika aj vojenské rozhodnutia štátov. Je pevným bodom, z ktorého sa dá pohnúť zemeľou. Čím rozhodnejšie pracujúci¹ konfrontujú svoje potreby s imperatívmi kapitálu, tým viac sa pred nimi otvárajú nové horizonty: nové pohľady na vlastné postavenie, na vzťahy, ktoré sa doteraz považovali za samozrejmé, na rasovo, rodovo či inak podmienené privilégia, z ktorých jedna časť triedy dosiaľ ťažila na úkor inej. V konfliktoch, ktoré vyrastajú z kapitálového vzťahu, sa spontánne – na základe dynamiky, ktorá stavia univerzálne ľudské potreby proti človeku nepriateľským dôsledkom nadvlády kapitálu – rodia obrysy spoločnosti bez triednych, národných a ďalších hraníc. Táto perspektíva sa niekedy nazýva „komunizmus“.

Skúmanie každodenného konfliktu okolo vykorisťovania, zaznamenávanie jeho histórie, hľadanie jeho nových foriem, objavovanie možností, ktoré sa pred ním otvárajú, ako aj limitov, na ktoré naráža, musí byť prvoradou úlohou všetkých, podľa ktorých *päť storočí stačilo*. Druhým krokom je praktická intervencia v zápasoch. Jej cieľom je osvetľovať konfliktom ich vlastné dôsledky a „posúvať hranice možného“ na základe poznania aktuálnej situácie. Intervencia nemá predkladať tie „správne“ heslá, ale ponúkať relevantné, informované pohľady a praktickú solidaritu tam, kde o ne ľudia stoja.

Lenže mnohí z tých, ktorí sa považujú za nepriateľov dnešného poriadku, to vidia inak. Spoločenský konflikt chápajú primárne ako súboj myšlienok či hodnôt, ktorý sa odohráva o niekoľko poschodí nad každodennosťou. Opozícia voči kapitalizmu je podľa toho otázkou ideálov, ktoré si človek zvolí a kultivuje, a nie potrieb či životných podmienok, z ktorých tieto potreby vyrastajú.

Bez ohľadu na všetky ideologické rozdiely spája ľavičiarov (nielen na Slovensku) práve toto doktrinárstvo. Prejavuje sa aj fascináciou idolmi, ktorá je pravidelne pre-

¹ Ďalej používame termíny „pracujúci“, „trieda pracujúcich“, „pracujúca trieda“ a „robotnícka trieda“ ako synonymá. Máme nimi na mysli skupinu ľudí, ktorých živobytie závisí od predaja ich pracovnej sily – bez ohľadu na to, akú má kvalifikáciu, či je práve zamestnaná, v akom odvetví ekonomiky sa používa a aké sú kultúrne zvyky jej nositeľa.

rušovaná chvíľami sklamaní a hľadania „niečoho nového“, nejakého receptu alebo rétoriky, ktorými sa zasa na istý čas možno nechať ohúriť. Tu sú len niektoré z nedávneho obdobia: Occupy, Syriza, Podemos, základný príjem, priama demokracia, Rojava, Corbyn. Ekonomická kríza, útoky na životnú úroveň alebo, naopak, masové akcie pracujúcich (aké sme videli aj na Slovensku) prehrmí pod oknami doktrínárov bez toho, aby sa pokúsili do situácie akokoľvek zasiahnuť alebo, čo je ešte horšie, poučiť sa z nej. Problém nie je v tom, že by sa príliš venovali „teórii“, ale v tom, že namiesto materialistickej teórie rozvíjajú slogany. Triedny boj pre drvivú väčšinu dnešnej ľavice existuje len ako jedna z tém popri mnohých – ako „sociálna otázka“, problém „nízkych miezd“ alebo „životnej úrovne“.

Tento text chce slúžiť ako jedno z východísk pre také uvažovanie o súčasnosti, ktoré si uvedomuje význam faktu, že žijeme v kapitalistickej spoločnosti. V jednotlivých častiach predkladá základný prehľad o vývoji triedneho konfliktu na Slovensku za posledných asi dvadsať rokov. Na základe empirických údajov tu sledujeme aktivitu pracujúcich na Slovensku v rokoch 1994 až 2014. Celé obdobie sme preskúmali prostredníctvom dobových správ v dennej tlači, ktoré sú k dispozícii v elektronickej podobe.² Všimli sme si každú zmienku o kolektívnych akciách na pracoviskách i mimo nich. Spolu sme zaznamenali vyše 400 akcií, z ktorých 114 tvorili štrajky, 134 demonštrácie a 139 štrajkové pohotovosti. Vyskytli sa tiež dva prípady hromadného podávania výpovedí a 14 udalostí, ktoré klasifikujeme ako nepokoje. Každú akciu sme kategorizovali podľa miesta, kde sa odohrala a ekonomického odvetvia, ktorého sa týkala. Ak boli známe výsledky, ku ktorým viedla, prípadne ďalšie dôležité okolnosti, rovnako sme ich zaznamenali.

Výsledkom tejto práce bola databáza, ktorá opisuje vývoj triedneho konfliktu na Slovensku oveľa presnejšie než všetky bežne dostupné štatistiky. Pohľad do nej umožňuje jednoducho periodizovať celé vyše dvadsaťročné obdobie. Z hľadiska celkového počtu akcií, bez ohľadu na ich typ, vedú roky 1997 (36), 1998 (41) a 1999 (42) so spolu 119 akciami. Počet štrajkov vyvrcholil v roku 1997 (20), pričom len v spomínaných troch rokoch prekročil hranicu desiatich ročne. Intenzita aktivity pracujúcich na Slovensku v sledovanom období – či sa na ňu pozeráme z hľadiska celkového počtu akcií, alebo len z hľadiska štrajkov – teda dosiahla vrchol koncom deväťdesiatych rokov. Okrem toho si možno všimnúť ďalšie dve zaujímavé obdobia, medzi ktorými je odstup niekoľkých rokov: 2001 – 2004 (spolu 101 akcií) a 2011 – 2012 (spolu 46 akcií).³

² Pozri tlac.ulib.sk. Služba je prístupná čitateľom Univerzitnej knižnice v Bratislave. Prísne vzaté, databáza pokrýva obdobie do augusta 2014. Z nášho prehľadu teda vypadli napríklad dva protesty zamestnancov SAV na jeseň 2014.

³ Pozri obrázok 11 na s. 36.

Cieľom tohto textu je zasadiť akcie pracujúcich v rokoch 1994 – 2014 do širšieho kontextu: jednak vo vzťahu k vývoju na strane kapitálu a štátu, jednak z hľadiska vývoja triedy pracujúcich, najmä jej vnútornej skladby. Boje pracujúcich teda budeme sledovať na pozadí ekonomického vývoja (t. j. meniaceho sa významu rôznych odvetví ekonomiky, investícií, reštrukturalizácie priemyslu, vývoja produktivity a reálnych miezd) a jeho politického vyjadrenia (t. j. aktivity štátu a zmien v oblasti sociálnej mzdy), ako aj v súvislosti s premenami zloženia triedy pracujúcich (t. j. vekovej, vzdelanostnej či rodovej štruktúry a podielu profesií).

Mimo našej pozornosti tu zostanú kľúčové časy transformácie, 1989 – 1993, ktoré zahŕňali štyri roky recesie (1990 – 1993),⁴ pokles životnej úrovne, rast nezamestnanosti a rapídnu privatizáciu. Ak by sme chceli zodpovedať otázku, či sa v tomto období vyskytli významnejšie boje, museli by sme sa obrátiť k prameňom, napríklad k dobovým novinám. Skúmanie tohto obdobia však komplikuje aj to, že mnohé užitočné štatistické údaje sú k dispozícii až od roku 1995 a že do roku 1993 bolo Slovensko súčasťou bývalého Československa. No aj roky 1994 – 2014 zahŕňajú viaceré dôležité míľniky: rozpad štátnych podnikov a koniec Mečiarovej vlády, obdobie reforiem a zahraničných investícií, dovŕšenie integračných procesov a napokon nástup globálnej krízy. Tri obdobia relatívne intenzívnejšej aktivity pracujúcich – teda roky 1997 až 1999, 2001 až 2003 a 2011 až 2012 – zasadíme aj do kontextu týchto zlomov.

Transformačný proces na Slovensku i v Čechách sa spočiatku vyznačoval orientáciou na rozvoj „národného kapitálu“. Na rozdiel od iných krajín bývalého východného bloku (napr. Maďarska) sa Československo a neskôr ČR a SR neusilovali od začiatku o maximálny prílev zahraničných investícií. Preferoval sa prevod štátneho majetku do rúk občanov štátu, napríklad prostredníctvom kupónovej privatizácie v prípade veľkých podnikov, pomocou dražieb v prípade menších prevádzok, alebo prostredníctvom priamych predajov strategických podnikov po politickej linke, ktoré charakterizovali mečiarovské obdobie.⁵ Slovenská orientácia na rozvoj domáceho kapitálu nadobudla teoretickú podobu v téze o podpore vzniku tzv. „domácej kapitálotvornej vrstvy“, ktorú presadzovali nacionalistickí ekonómi z roku 1968 ako Hvezdoň Kočtúch (autor frázy „sociálne trhovo orientované hospodárstvo“ v ústave samostatnej SR) či Augustín Marián Húška. V praktickej rovine sa jej presadzovateľom stal Vladimír Mečiar. Jeho poslednou, treťou vládou (1994 – 1998) sa začína naše obdobie.

⁴ Podľa dostupných údajov sa slovenská ekonomika v roku 1991 zmenšila o závažných 14,6 %. Pozri správu Európskej banky pre obnovu a rozvoj, *Transition Report 1999: Ten Years of Transition* (ebrd.com), s. 73.

⁵ To, samozrejme, neznamená, že by v počiatočnom období transformácie úplne absentovali predaje zahraničným vlastníkom. Do ČR i SR už v roku 1991 prichádza Volkswagen, ktorý kúpil Škodu a spolu s Bratislavskými automobilovými závodmi vstúpil do spoločného podniku Volkswagen Bratislava, s. r. o., kde sa v roku 1992 začala výroba modelu Passat.

1 Proti privatizácii, prepúšťaniu a nevyplácaniu miezd: 1997 – 2000

V roku 1995 bolo Slovensko silne priemyselnou ekonomikou, v ktorej priemysel (spolu so stavebníctvom) tvoril 36 % všetkej pridanej hodnoty. Trojicu najvýznamnejších odvetví priemyselnej výroby tvorila výroba a spracovanie kovov, potravinárstvo a chemická výroba. Skladba pracujúcej triedy odrážala význam priemyslu: v roku 1998 v ňom pracovalo takmer štyridsať percent všetkých zamestnaných nad 15 rokov (vrátane 8,5 % v stavebníctve). V súkromnom sektore služieb pracovalo asi 29 % zamestnaných, v poľnohospodárstve asi 8 %, zvyšok vo verejnom sektore, prevažne v školstve a zdravotníctve. Spolu asi 45 % zamestnanej populácie tvorili ľudia klasifikovaní ako „kvalifikovaní pracovníci a remeselníci“ (21,1 %), „operátori a montéri strojov a zariadení“ (13,7 %) a „pomocní a nekvalifikovaní pracovníci“ (10,5 %). Takmer 10 % zamestnaných malo len základné vzdelanie, asi 78 % stredoškolské a 12 % vysokoškolské. Priemyselná trieda pracujúcich bola relatívne mladá: 15 % zamestnaných v priemysle malo do 25 rokov a 87 % do 50 rokov.⁶

Model kapitalistického rozvoja, ktorý presadzovala Mečiarova tretia vláda, sa vyznačoval klientelizmom pri privatizácii a dôrazom na verejné investičné projekty. Jeho teoretickým základom bola spomínaná téza o potrebe „domácej kapitálotvornej vrstvy“. Jej autori, ekonómovia s marxisticko-leninským vzdelaním, vychádzali z toho, že fungujúci slovenský kapitalizmus predpokladá existenciu kapitalistickej triedy, ktorá v podmienkach socialistického hospodárstva pred rokom 1989 neexistovala. Ako nacionalisti zároveň odmietali predstavu, že by úlohu kapitalistickej triedy na Slovensku hrala manažérska vrstva reprezentujúca záujmy medzinárodnej buržoázie. Predaj štátneho majetku zahraničným investorom teda neprichádzal do úvahy. Transformačný proces musel podľa tejto koncepcie prebehnúť tak, aby sa nielen privatizoval štátny majetok, ale aby pritom vznikla domáca kapitalistická trieda. Prakticky to znamenalo predaj priemyselných a iných podnikov osobám spriazneným s HZDS, pričom často išlo o právnické, technické či ekonomické kádre bývalého stalinistického režimu.

⁶ Všetky údaje podľa Eurostatu, tabuľky LFSA_EGANA, LFSA_EGAIS, LFSA_EGAED. Prísne vzaté tieto dáta nevytvádzajú len o triede pracujúcich, ale o všetkých zamestnaných. Napríklad medzi zamestnanými v priemysle sú aj manažéri priemyselných podnikov, medzi kvalifikovanými remeselníkmi sú aj majitelia malých remeselných firiem. Tieto i všetky ďalšie údaje o *zamestnanosti* sa týkajú vekovej skupiny „15-roční a starší“. Pozri aj komentár na s. 40.

1.1 Rozvoj národného kapitálu

Model rozvoja založený na nacionalizme, autoritárskom riadení štátu, paternalistickým prístupom k robotníckej triede, nepotizme v riadení ekonomiky a protekcionizme v otázkach zahraničného obchodu, nie je v dejinách kapitalizmu ničím výnimočným a v nijakom prípade nepredstavuje cestu, ktorá je (z hľadiska kritérií zodpovedajúcich kapitalistickému spôsobu výroby) *a priori* odsúdená na neúspech. Takýto model stojí napríklad za ekonomickým úspechom Južnej Kórey či Taiwanu. A z hľadiska hospodárskych indikátorov sa Slovensku počas tretej Mečiarovej vlády darilo: ekonomika sa dostala z recesie a rástla v priemere o 5,7 % ročne.⁷ Miera nezamestnanosti prvých tri roky klesala, a hoci sa v roku 1998 vrátila na 12,5 %, nižšie sa nedostala až do roku 2007, na vrchole konjunktúry. Reálne mzdy v období 1995 – 1998 rástli v priemere o 5 % ročne.⁸

Lenže v mečiarovskom recepte na budovanie „kapitalizmu v jednej krajine“ chýbali niektoré kľúčové prísady. V prvom rade sa Slovensko nepodarilo dostatočne izolovať a podniky čelili zahraničnej konkurencii. Zároveň chýbal silný a štedrý partner (ako USA v prípade spomínaných ázijských ekonomík), ktorý by bol zdrojom úverov, transferu technológií a neskôr aj potenciálnym odbytiskom. Úlohu dôležitého hospodárskeho partnera mali podľa Mečiarových predstáv hrať krajiny bývalého ZSSR, no najsilnejšiu z nich, Rusko, postihli v roku 1998 dôsledky ázijskej krízy a štátny bankrot. V neposlednom rade sa Mečiarovi nepodarilo podriaďiť si občiansku spoločnosť a postupovať voči nej s dostatočnou razanciou (ako napríklad vojenské režimy v Južnej Kórei). Udalosti sa teda odohrali podľa tohto scenára: Priemysel zdedený zo starého režimu sa ťažko adaptoval na nové konkurenčné prostredie, v čom mu nepomáhal ani nekompetentný, resp. otvorene gangsterský manažment niektorých privatizérov. V kontexte medzinárodnej konkurencie mohlo byť tunelovanie podniku v niektorých prípadoch dokonca racionálnym rozhodnutím, pretože umožnilo „zachrániť“ (pre majiteľa) aspoň časť hodnoty podniku odsúdeného na zánik. Reálna produktivita slovenskej priemyselnej výroby takmer stagnovala; v rokoch 1996 –

⁷ Ide o priemernú mieru rastu reálneho HDP za obdobie piatich rokov, 1994 – 1998. Východiskový údaj za rok 1994 pochádza zo spomínanej správy Európskej banky pre obnovu a rozvoj, s. 73. Údaje za ostatné roky pochádzajú z Eurostatu (tabuľka *NAMA_10_GDP*) a boli, tak ako všetky ďalšie reálne údaje, prepočítané pomocou deflátoru HDP. Národná banka Slovenska uvádza o období tretej Mečiarovej vlády mierne odlišné údaje; v priemere podľa nich ekonomika rástla o takmer 5,9 % ročne. Podľa údajov NBS slovenská ekonomika rástla aj v roku 1993 (7,2 %), čo je v rozpore so staršími údajmi EBRD (–3,7 %). Pozri nbs.sk.

⁸ Údaje o nezamestnanosti podľa NBS (pozri vyššie). O reálnej mzde pozri Štatistický úrad SR, Databáza časových radov SLOVSTAT, Indexy reálnych miezd podľa ekonomických činností (OKEČ) (1992 – 1998).

1999 medziročne rástla v priemere o 1,2 %.⁹ V slovenských bankách sa hromadili nesplateľné úvery privatizérom, resp. sprivatizovaným podnikom. Verejné investície, najmä do infraštruktúry, si vyžadovali rast štátneho dlhu, ktorý zahraničné inštitúcie čoskoro prestali tolerovať a znižovali krajine rating. Slovensko sa postupne ocitalo v úverovej tiesni. Posilňovala sa orientácia na východ, ktorá bola v rozpore so stále deklarovaným záujmom vlády o integráciu krajiny do európskych štruktúr. Preto rástla nespokojnosť prozápadne orientovanej inteligencie, ale aj všeobecná nespokojnosť s korupciou, autoritárskym riadením štátu a okolnosťami privatizácie. Prejavila sa aj vo voľbách v roku 1998, po ktorých vládu zostavila široká koalícia na čele s novým premiérom Mikulášom Dzurindom.

Súčasťou atmosféry nespokojnosti počas mečiarovského obdobia boli početné boje, ktoré sa viedli na pracoviskách. Hoci sa objavili aj akcie, ktoré žiadali vyššie mzdy a lepšie pracovné podmienky (a preto by sa v určitom, veľmi limitovanom zmysle slova dali chápať ako „ofenzívne“), väčšina akcií bola namierená buď proti privatizácii, alebo proti zlej situácii v podniku spôsobenej privatizáciou či tým, že podnik nedokázal obstáť v zahraničnej konkurencii. Táto „zlá situácia“ mala rozmanité podoby: nevyplácanie miezd, nedostatok práce, prepúšťanie, hroziaci zánik výroby.

1.2 Cyklus defenzívnych bojov

Ilustratívny je príklad slávnej sklárne Clara v Utekáči, ktorá sa stala jednou z obetí privatizácie.¹⁰ V máji 1995 tu zamestnanci vyhlásili štrajkovú pohotovosť; vo februári 1997 hodinový výstražný štrajk, po ktorom nasledovala ďalšia štrajková pohotovosť pre nevyplatené mzdy a osemhodinový ostrý štrajk. Podnik po niekoľkých zmenách vlastníka zanikol a v odľahlom Utekáči zanechal mesto duchov. Z ďalších väčších podnikov, ktoré sa v období rokov 1994 – 1998 stali dejiskom bojov tohto druhu (často s rovnakým koncom), spomeňme aspoň tieto: XANDRA Crystal (Poprad), Slavovské papierne, Skloobal (Nemšová), Šarišský mäso priemysel, Slovenská plavba Dunajská, Biotika (Banská Bystrica), Košický magnezit, Palivá (Bratislava), Solivary Prešov, Calex (Zlaté Moravce), NOKO (Nové Zámky a Nové Mesto nad Váhom), všetky vojenské opravárenské podniky, mäso kombinát Novum (Nové Zámky) či Chirana Prema (Stará Turá). Boje sa dotkli aj prakticky všetkých podnikov strojárskej výroby. Proti nedoplatkom zo strany zdravotných poisťovní niekoľkokrát štrajkovali lekárne, konali sa viaceré protesty zdravotníkov. Aktívne boli aj odbory v medzimestskej autobusovej doprave: v roku 1999 dvakrát vyhlásili štrajkovú pohotovosť, raz za vyššie

⁹ Ide o priemernú mieru rastu reálnej pridanej hodnoty v priemyselnej výrobe na odpracovanú hodinu v priemyselnej výrobe. Pozri Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

¹⁰ Pozri pluska.sk.

mzdy, druhýkrát proti transformácii podnikov SAD, ktorú odmietli aj na bratislavskej demonštrácii v roku 2001.

Tento cyklus bojov sa neskončil s obdobím mečiarizmu. Naopak, dôsledky transformácie naplno prepukli až počas prvej Dzurindovej vlády. V roku 1999 sa slovenská ekonomika dostala do recesie (rast HDP $-0,2$ %), reálne mzdy klesli (o $3,1$ %) a nezamestnanosť medziročne stúpila o takmer štyri percentá. Prudko klesli reálne investície podnikov do hrubého fixného kapitálu – v celom hospodárstve medziročne takmer o 17 %, čo prekonala až kríza v roku 2009.¹¹ V priemyselnej výrobe zachraňoval investície nemecký Volkswagen, ktorý odkúpil dvadsaťpercentný podiel Bratislavských automobilových závodov a rozbehol výrobu nového modelu (vo výrobe dopravných prostriedkov tak investície medziročne stúpili o závratných 315 %), no aj tu došlo k významným poklesom (vo výrobe počítačov, elektroniky a optických výrobkov medziročne o 29 %). Pokračujú alebo vznikajú nové boje v strojárstve, kovovýrobe, v krachujúcom textilnom priemysle, v podnikoch spojených so známym privatizérom Majským, v OTF Nižná. Baníci odmietajú vyfárať pre nevyplatené mzdy (Košický magnezit) alebo na znak nesúhlasu s odvolaním riaditeľa (Slovmag).

Osobitnú, no voči celkovému smerovaniu nášho výkladu vedľajšiu zmienku si zaslúži trojdňový ostrý štrajk v bratislavskom Dopravnom podniku, ktorý vypukol preto, lebo firma podpísala kolektívnu zmluvu s inou odborovou organizáciou. Štrajkujúci vodiči, ktorých bolo asi 60 % z celkového počtu, tiež žiadali zvýšenie miezd. Krátko po vypuknutí štrajku vydal krajský súd rozhodnutie, podľa ktorého je štrajk nelegálny. Išlo zrejme o prvý prípad v dejinách samostatného Slovenska, keď súd zasiahol do práva na štrajk. Podobný scenár sa zopakoval aj o pár rokov neskôr v prípade železničiarov.

1.3 Koniec cyklu a nový model rozvoja

Prvá Dzurindova vláda prehodila výhybku na koľaj kapitalistického rozvoja, ktorého sloganom (aj volebným) bola európska integrácia. V októbri 1999 schválila projekt ozdravenia bánk, ktorým hrozil krach. Tento program podporila Svetová banka úverom vo výške 200 miliónov €. Ozdravené banky neskôr predali zahraničným domom a slovenský finančný sektor sa pevne začlenil do európskeho. Zároveň sa krajina otvorila zahraničným investorom, čo sa však prejavilo až v roku 2000.¹²

Vtedy sa síce ekonomika dostala z recesie ($1,2$ %), no nezamestnanosť rástla ďalej (na $18,6$ %). Pokračoval aj pokles reálnych miezd, ktoré sa medziročne znížili

¹¹ Tu a ďalej vychádzame z údajov Eurostatu (tabuľka NAMA_10_A64_P5).

¹² V roku 1999 bol prílev priamych zahraničných investícií ešte o desať percent nižší než v predchádzajúcom roku. Naproti tomu v roku 2000 medziročne stúpol o takmer 500 %. Pozri nbs.sk.

o takmer 5 %, ako aj prepád investícií do fixného kapitálu (v priemyselnej výrobe medziročne o vyše 30 %). Proti hromadnému prepúšťaniu či nevyplateným mzdám protestujú zamestnanci strojárstva (napr. v Martine sa koná zhromaždenie 2000 strojárrov z rôznych podnikov), OTF Nižná, Michalovských elektrotechnických závodov, Slovenských lodeníc, KFL-ZVL (Kysucké N. Mesto) a ďalších firiem. Zamestnanci zdravotníctva na rôznych miestach demonštrujú za dofinancovanie rezortu. No zatiaľ čo predchádzajúce tri roky poznamenalo niekoľko štrajkov, v roku 2000 sa konali len dva. Ďalší vývoj bol v znamení hlbokých ekonomických zmien, ktorými sa budeme zaoberať v nasledujúcej časti.

Cyklus defenzívnych bojov súvisiacich s transformáciou slovenskej ekonomiky teda vyvrcholil v rokoch 1997 – 2000. Zápasy tohto typu sa ani potom celkom nestratili (2001: Chirana Prema, Nový Calex; 2004: Ozeta Neo), no už neudávali tón celkovému daniu. Podobný druh bojov zasiahol zhruba v rovnakom období aj ďalšie poststalinistické krajiny, napríklad Poľsko alebo Čínu. Všade sa skončili porážkami a zásadným preskupením priemyslu. Na Slovensku sa v týchto zápasoch vyskytlo niekoľko prípadov medzipodnikovej či medzisektorovej solidarity. Keď zamestnanci bratislavských Palív prerušili prácu pre nesúhlas s transformáciou podniku, ktorú riadil Fond národného majetku, zamestnanci Slovenskej plavby a prístavov na znak solidarity rozozvučali sirény. Vodiči stropkovej SAD v roku 1997 štrajkovali na znak solidarity s kolegami vo Svidníku, ktorí boli v tom čase takisto v štrajku. Spomenuli sme tiež spoločné protestné zhromaždenie strojárskych robotníkov; podobných akcií bolo v tomto odvetví viac. Celkovo však pre toto obdobie platí, že boje neprekonali obmedzenosť na jeden podnik alebo sektor a nevyvinula sa významnejšia koordinácia medzi nimi.

Tému transformácie sa teda nepodarilo ani nastoliť v podobe problému, ktorý sa týka *všetkých* pracujúcich (vrátane rastúceho počtu nezamestnaných, z ktorých veľkú časť tvorili a tvoria Rómovia) ako časti spoločnosti, ktorá má špecifické záujmy odlišné od záujmov štátu a kapitálu. Nevzniklo hnutie, ktoré by privatizáciu spochybňovalo zo stanoviska potrieb pracujúcich, prípadne hľadalo alternatívy (akokoľvek obmedzené) v samospráve. Prevládajúca kritika mečiarovskej podoby privatizácie, ktorú formulovali politickí oponenti HZDS, sa sústredila na jej kriminálne aspekty, ekonomickú neefektivitu a nekompatibilitu s integračnými procesmi. Nespokojnosť slovenskej robotníckej triedy s transformáciou napokon svojím dielom prispela k nástupu koalície strán SDK, SDL, SMK a SOP, ktorá dovŕšila transformáciu podľa potrieb kapitálu, tentoraz už v internacionalistickom duchu.¹³ Charakter a limity bojov z konca deväťdesiatych rokov možno určovala skúsenosť z ich začiatku, ktorý priniesol hlbokú recesiú, pokles reálnych miezd, infláciu v desiatkach percent, stratu

¹³ Voľby v roku 1998 zaznamenali najväčšiu účasť od vzniku samostatnej SR (84,24 %). Najväčší počet hlasov síce dostalo HZDS (27 %), no strany budúcej koalície získali spolu takmer 60 %.

istôt, premenu „systému sociálnej starostlivosti“ na „systém sociálnej pomoci“, ako aj hroznú disciplinačnú zbraň – nezamestnanosť.

V bojoch proti transformácii sa neobjavila ani perspektíva, ktorá by vykročila z číro defenzívnej polohy. Mnohé boje akoby vychádzali z presvedčenia, že sa môže podať udržať starú výrobu a ubrániť podniky pred krachom – „ak pomôže štát“, „ak dostaneme kompetentný manažment“, „ak sa nájde zahraničný partner“, „ak obnovíme kontakty z čias RVHP“. Toto presvedčenie viedlo aj k zúfalým, vlečúcim sa protestom vrátane hladoviek.¹⁴ Pohľad, podľa ktorého nemá zmysel zachraňovať prevádzku odsúdenú svetovým trhom na neúspech, ale treba sa usilovať vydobýť pre prepustených čo najlepšie podmienky (okupáciou podniku, sabotážou zariadenia, prípadne blokádami ďalších prevádzok rovnakého majiteľa), sa buď neobjavil, alebo nemal výraznejší ohlas.

Obdobie bojov okolo transformácie by zrejme bolo bývalo kratšie, ak by sa Slovensko spočiatku neusilovalo o budovanie národného kapitálu a namiesto toho podstúpilo rýchlu „terapiu šokom“. Príklad krajín, ktoré sa vybrali touto cestou, však nesvedčí o tom, že by krátke a intenzívne obdobie transformácie viedlo k úspešnejším a z politického hľadiska produktívnejším bojom.

2 Vo verejnom sektore a za sociálnu mzdu: 2001 – 2004

Rokom 2000 sa na Slovensku začína cyklus rozvoja, ktorý sa skončí až s nástupom globálnej krízy. V rokoch 2000 – 2008 ekonomika rástla v priemere o vyše 5,6 % ročne. Na strane kapitálu tento cyklus znamenal masívny prílev zahraničných investícií spojený so zásadnou reštrukturalizáciou slovenskej ekonomiky. Zmenil sa význam celých odvetví, no v nijakom prípade nešlo o proces dezindustrializácie. Z hľadiska podielu na celkovej pridanej hodnote v ekonomike sa pozícia priemyslu výrazne nemenila a podiel zamestnaných v priemysle na celkovej zamestnanosti počas tohto obdobia v skutočnosti mierne vzrástol, z asi 37,5 % v roku 2000 na vyše 39 % v roku 2008, čím sa dostal na úroveň z roku 1998.¹⁵ Skôr než o dezindustrializácii možno hovoriť „dezagraráriizáciou“: kým v roku 1998 pracovalo v poľnohospodárstve osem percent všetkých zamestnaných, v roku 2008 išlo len o štyri percentá.

¹⁴ Napríklad v roku 1998 v textilke Finiš v Spišskej Novej Vsi a v podniku Rena Dobšiná; v roku 1999 v textilke Pratex Čadca.

¹⁵ V absolútnych číslach išlo o prírastok o asi 185-tisíc zamestnaných. Údaje sa vzťahujú na priemysel vrátane stavebníctva. Pre priemyselnú výrobu platia čísla 25,8 % a 26,6 %, čo je prírastok o asi 110-tisíc. Podľa údajov Svetovej banky bol počet zamestnaných v priemysle v roku 2008 vyšší než kedykoľvek po roku 1994. Pozri data.worldbank.org.

Za uvedenými číslami sa skrývajú hlboké zmeny v štruktúre a technickej základni priemyslu. Zatiaľ čo v roku 2000 sa výroba motorových vozidiel podieľala na celkovej pridanej hodnote vytvorenej v priemyselnej výrobe asi siedmimi percentami, v roku 2008 bol jej podiel dvojnásobný. Podobne vzrástol podiel kovovýroby, zatiaľ čo potravinársky a textilný priemysel zaznamenali opačný pohyb.¹⁶ Menila sa tiež skladba podnikov priemyselnej výroby. Počet podnikov s tisíc a viac zamestnancami klesol v rokoch 2000 – 2008 asi o pätinu; počet podnikov s 10 – 19 zamestnanými naopak vzrástol o takmer 130 %.¹⁷ Vyše polovica zamestnancov v priemyselnej výrobe však v roku 2008 pracovala v podnikoch s viac ako 250 zamestnancami, ktoré tiež vytvárali takmer 60 % pridanej hodnoty v priemyselnej výrobe.¹⁸

2.1 Rast produktivity a premeny triedy pracujúcich

Najdôležitejšie zmeny sa však v štatistických údajoch dajú pozorovať len nepriamo. Reálna pridaná hodnota na odpracovanú hodinu v slovenskom hospodárstve v roku 1995 predstavovala 8,35 €. V roku 2008 išlo o takmer dvojnásobok, 15,78 €. Podobný skok prekonalá produktivita v priemysle, resp. priemyselnej výrobe.¹⁹ Na druhej strane bol rast reálnych miezd zreteľne pomalší. V celom hospodárstve rástla v rokoch 2000 – 2008 v priemere o 2,17 % ročne, v priemysle a priemyselnej výrobe o 2 %.²⁰

S predchádzajúcim obdobím môžeme tento vývoj porovnávať len sčasti, keďže niektoré údaje sú dostupné až od roku 1995. Na základe takého porovnania sa však zdá, že zmena nespočívala len v samotnom raste produktivity, ale v spomalení rastu miezd oproti rastu produktivity. Inými slovami, po roku 2000 v slovenskej ekono-

¹⁶ Pozri obr. 3 na s. 29.

¹⁷ Štatistický úrad SR, Databáza časových radov SLOVSTAT, Podniky podľa ekonomických činností (OKEČ) a veľkostnej kategórie počtu zamestnancov (1998Q1 – 2008Q4).

¹⁸ Pozri Eurostat, tabuľka SBS_SC_IND_R2. Údaje za rok 2014 uvádzame v tabuľke 2 (s. 40).

¹⁹ Všetky údaje podľa Eurostatu, tabuľky NAMA_10_A64 a NAMA_10_A64_E. Tieto i všetky ďalšie reálne hodnoty sme získali prepočítaním nominálnych údajov na eurá z roku 2015 pomocou deflátoru HDP. Priemerná miera rastu reálnej pridanej hodnoty na hodinu v celom hospodárstve za roky 2000 – 2008 bola 4,94 %, v priemysle a priemyselnej výrobe 6,10 a 5,94 %. Na porovnanie, v nemeckej ekonomike rástla v rovnakom období celková produktivita v priemere o 1,46 %, v priemysle a priemyselnej výrobe o 2,64 % a 2,28 %. Slovensko v tomto čase dobieha úroveň produktivity západných krajín.

²⁰ Údaje podľa Štatistického úradu, Databáza časových radov SLOVSTAT, Indexy reálnych miezd podľa ekonomických činností (OKEČ) (1999 – 2008). Ak porovnáme rast reálnej pridanej hodnoty na celkové odpracované hodiny s rastom reálnych odmien zamestnancov na zamestnancami odpracované hodiny, rozdiel je menej výrazný, ale preda badaťelný. Pozri obrázok 4 (s. 30).

mike rastie miera nadhodnoty, ktorá klesne až s nástupom krízy.²¹ Tento jav sa dá pozorovať aj ako pokles „podielu práce“ (*labor share*), teda podielu odmien zamestnancov na pridanej hodnote. Vyjadruje, akú časť celkového produktu si prisvojujú zamestnanci. V rokoch 1995 – 1999 bol v celom hospodárstve v priemere na úrovni vyše 45 %, v priemysle takmer 47 %, v priemyselnej výrobe skoro 50 %. Zodpovedajúce čísla pre roky 2000 – 2004 sú 43 %, 44 % a 45 %. V rokoch 2005 – 2009 ďalej klesli na 40 %, 39 % a 44 %, a to aj napriek tomu, že v roku 2009 už v dôsledku krízy a poklesu ziskovosti prišiel výrazný nárast.

Ekonomický cyklus sa naplno rozbehol v roku 2001, keď hospodársky rast zrýchlil na 3,3 %. Týmto rokom tiež vrcholí miera nezamestnanosti (19,2 %), ktorá bude ďalej klesať až do roku 2008 (9,6 %). Po roku 2001 dlhodobo klesá počet akcií pracujúcich v priemysle, ktorý výraznejšie vzrastie až v roku 2010, no na úroveň z konca deväťdesiatych rokov sa už nevráti. Na jednej strane teda rástla priemyselná zamestnanosť a zmenšovala sa rezervná armáda, čím sa zlepšovala vyjednávacía pozícia pracujúcich v tomto odvetví.²² Zároveň rástla produktivita a miera vykorisťovania, takže pracujúci ťahali za čoraz kratší koniec. Na druhej strane však klesal počet bojov v priemysle – štrajkov, štrajkových pohotovostí i demonštrácií. Ako vysvetliť tento paradox?

Jedným z vysvetlení by mohlo byť to, že „nová robotnícka trieda“, ktorá naplnila výrobné haly automobiliek, ich subdodávateľov či elektrotechnických podnikov, bola mladá. Nemala skúsenosti s prácou v priemysle (ani s bojmi deväťdesiatych rokov, nech už táto skúsenosť mohla byť akokoľvek skľučujúca) a preto nedokázala využiť vhodnú situáciu a vynútiť si výraznejší rast miezd či iné ústupky. Údaje spreď roka 2008 o zastúpení rôznych vekových skupín v ekonomických odvetviach, v odvetviach priemyselnej výroby, ako aj povolaniach, sú nesúvislé a málo spoľahlivé, takže neumožňujú dôkladnejšie preveriť túto hypotézu. Zdá sa, že podiel veľmi mladých (15- – 24-ročných) na celkovej zamestnanosti klesal, v súlade s demografickým trendom a rozšírením vysokoškolského vzdelania, čo by hovorilo v neprospech tejto hypotézy. Na druhej strane však v niektorých odvetviach bolo zastúpenie mladých

²¹ V literatúre existujú rôzne pokusy o meranie približnej miery nadhodnoty (čiže miery, ktorá vyjadruje intenzitu vykorisťovania) pomocou štandardných ekonomických veličín. Jednou z možností je vyjadrenie miery nadhodnoty ako pomeru tzv. hrubého prevádzkového prebytku k odmenám zamestnancov, pričom v oboch prípadoch sa majú na mysli údaje za celú ekonomiku. Takto chápaná miera nadhodnoty v rokoch 1996 – 1999 klesala v celom hospodárstve, v priemysle i v priemyselnej výrobe. Rokom 2000 dochádza k obratu a rastu, ktorý vrcholí v rokoch 2007 – 2008. Tieto závery o miere nadhodnoty treba brať s rezervou, no základný trend potvrdzujú aj údaje Eurostatu o hrubej prevádzkovej miere (*gross operating rate*) v priemyselnej výrobe (tabuľka SBS_NA_IND_R2). Rôzne odhady miery nadhodnoty pre celé obdobie 1995 – 2015 a ďalšie vysvetlivky pozri na s. 32.

²² Najmä po roku 2005 sa čoraz častejšie ozývajú sťažnosti priemyselných zamestnávateľov na nedostatok pracovnej sily. Rastie tiež počet zamestnancov z iných krajín EÚ, resp. z tretích krajín.

relatívne vyššie. Kým ich priemerný podiel v celej priemyselnej výrobe v roku 2008 bol necelých 12 %, vo výrobe automobilov tvorili takmer pätinu pracovnej sily. Vo výrobe rádiového, televízneho a komunikačného vybavenia len o čosi menej ako pätinu a asi 15 % vo výrobe elektrických zariadení. V týchto odvetviach bola silnejšie zastúpená aj skupina 25- až 39-ročných, ktorí sami tvorili zhruba polovicu zamestnancov. Autopriemysel a elektrotechnika patrili v roku 2008 ešte stále k relatívne novým odvetviam (v roku 2002 sa začala výroba v Samsungu v Galante, v roku 2006 sa začala výroba áut v KIA a PSA, v roku 2007 spustil prevádzku nový nitriansky závod Sony) a spolu zamestnávali štvrtinu všetkých ľudí pracujúcich v priemyselnej výrobe. Zároveň tieto odvetvia zaznamenali v celom období po roku 2000 minimum akcií. Spomínaná hypotéza teda môže mať čosi do seba.

Historicky sa tiež industrializácia spájala s proletarizáciou žien. Napríklad tvár novej vlny čínskej industrializácie, ktorá sa silno orientuje na elektrotechnický priemysel, je ženská. Ak by platilo, že aj na Slovensku po roku 2000 ženy masovo nastupovali do priemyselnej výroby a prichádzali sem zo škôl alebo z iných odvetví, t. j. bez predchádzajúcej skúsenosti s továrenskou prácou, mohli by sme úbytok bojov vysvetľovať aj feminizáciou priemyslu. Podiel žien na celkovej zamestnanosti sa však takmer nemenil, a podiel žien na zamestnanosti v priemyselnej výrobe dokonca klesal – z takmer 41 % (asi 220-tis.) na asi 36 % (235-tis.) – čo iste súvisí s úpadkom potravinárstva a textilnej výroby. Pokiaľ ide o „nové“ odvetvia, v roku 2008 ženy tvorili viac ako polovicu zamestnancov vo výrobe elektrických strojov a prístrojov, ako aj spotrebnej elektroniky, ale nešlo o nový fenomén.²³

Proti priamočiarym vysvetleniam založeným na zmene vekovej a rodovej skladby pracujúcich však hovorí, že v strojárstve, ktoré bolo koncom deväťdesiatych rokov najaktívnejšie z hľadiska bojov, bol podiel zamestnancov vo veku 15 – 39 rokov v roku 1998 vyšší než v roku 2008, rovnako ako podiel žien. V porovnaní s prílevom mladých, resp. žien do „nových“ odvetví mohli v útlme aktivity pracujúcich v priemysle po roku 2000 hrať významnejšiu úlohu nové technológie, organizácia práce a metódy riadenia, ktoré prišli s vlnou zahraničných investícií a podpísali sa pod rast produktivity. Navyše, hoci niektoré boje v deväťdesiatych rokoch dosiahli malé úspechy (zvýšenie alebo vyplatenie miezd), celková skúsenosť z týchto čias mohla v pamätníkoch sotva vzbudzovať optimizmus, pokiaľ ide o kolektívne akcie. Po období, keď nezamestnanosť atakovala hranicu dvadsiatich percent (a až v roku 2006 klesla pod 15 %) možno všetci pracujúci – mladí i starí, ženy i muži – ochotne prijali tento kompromis: stabilné zamestnanie a mierny rast reálnych miezd výmenou za zvyšovanie produktivity, toleranciu voči despotickej organizácii práce a pokoj na pracoviskách.

²³ Relatívne silné zastúpenie mali aj v produkcii výrobkov z gumy a plastov (vyše 37 %); vo výrobe motorových vozidiel bola asi každá tretia zamestnankyňa žena.

2.2 Boje proti reformám

Pracujúci zároveň čelili útoku na inom fronte, najmä po roku 2002. Druhá vláda Mikuláša Dzurindu pokračovala v zmene orientácie slovenského kapitalistického rozvoja. Presadila celý rad opatrení, ktoré sa týkali sociálnej mzdy,²⁴ podmienok na trhu práce a verejných výdavkov. Viaceré z nich mali dvojité ostrie: zasiahli jednak celú triedu pracujúcich ako prijímateľov sociálnej mzdy, jednak zamestnancov tých sektorov, ktoré sociálnu mzdu poskytujú. Povaha týchto opatrení určovala charakter akcií pracujúcich v celom období od konca bojov okolo transformácie do začiatku krízy. Na jednej strane sa aktivizujú verejní zamestnanci (zdravotníctva, školstva atď.), ktorí žiadajú vyššie mzdy a lepšie pracovné podmienky či protestujú proti reorganizácii svojich pracovísk. Na druhej strane odborové centrály organizujú celospoločensky zamerané protesty proti reformám v oblasti sociálnej mzdy a na trhu práce. Pracoviská v súkromnom sektore sú pritom viac-menej pokojné.

Pokiaľ ide o zdravotníctvo, prvé akcie lekárov, zdravotných sestier a ďalších prichádzajú už začiatkom deväťdesiatych rokov a objavujú sa takmer každý rok. Z hľadiska požiadaviek sa obsah týchto akcií nemení: zvýšenie miezd, dodržiavanie zákonných obmedzení, ktoré sa týkajú práce nadčas, vyriešenie nedostatku personálu, dofinancovanie nemocníc (vrátane riešenia problému tzv. nadlimitných výkonov, ktoré zdravotné poisťovne nepreplácajú) a zastavenie transformácie nemocníc na akciové spoločnosti. Boje v zdravotníctve mali dva vrcholy: štrajk nemocníc v roku 2006 (dva mesiace pred voľbami do NR SR) a hromadné podávanie výpovedí v roku 2011 (krátko pred pádom vlády Ivety Radičovej).²⁵

Hlavnou témou štrajku bol rast miezd. V roku 1998 bola priemerná mzda v zdravotníctve na úrovni 90 % priemernej mzdy v celom hospodárstve. Reálne mzdy v zdravotníctve v rokoch 1998 – 2000 medziročne klesali v priemere o 7 %. V rokoch 2000 až 2006 síce mierne rástli, no v priemere len o 1,2 % ročne.²⁶ Vo februári 2006 preto zdravotníci vystúpili s požiadavkou plošného zvýšenia platov o 12 % (pričom „radikálnejšia“ časť, organizovaná v Lekárskom odborovom združení, žiadala rast

²⁴ Sociálnou mzdou máme na mysli tovary, služby a peňažné dávky, ktoré sa financujú zo zrážok zo mzdy alebo zisku (t. j. z rôznych daní a odvodov) a obvykle ich poskytuje štát alebo ním poverené verejné či súkromné inštitúcie.

²⁵ Spomedzi zápasov, ktorých cieľom bolo zabrániť privatizácii alebo reorganizácii podniku, bol boj proti plošnej transformácii nemocníc zrejme najúspešnejší. Zatiaľ sa ju vždy podarilo odvrátiť; jej zastavenie bolo jednou z požiadaviek aj pri neskoršom hromadnom podávaní výpovedí.

²⁶ Uvedené čísla sa týkajú rastu miezd v celom sektore zdravotníctva a sociálnej pomoci, takže zahŕňajú aj súkromné nemocnice či poskytovateľov sociálnych služieb. Sú v nich započítaní lekári, zdravotné sestry, ďalší zdravotnícky personál, ako aj iné profesie. Presnejšie údaje o mzdách zdravotníkov sa dajú zistiť v dobových číslach bulletinu Slovenského odborového zväzu zdravotníctva a sociálnych služieb, ktoré sú sčasti dostupné na sozzass.sk.

o 25 %). Do štrajku, počas ktorého sa poskytovala len akútna starostlivosť, sa zapojilo najmenej 14 zariadení vrátane veľkých nemocníc. Jeho výsledkom bola dohoda o raste miezd vo fakultných nemocniciach v dvoch krokoch, o 10 a 10 %. Na údajoch za celý sektor sa toto zvýšenie podpísalo rastom reálnych miezd o 12 %. Akcie v zdravotníctve pokračovali aj v roku 2007: najväčší odborový zväz v zdravotníctve vtedy po vyhlásení štrajkovej pohotovosti nakoniec podpísal kolektívnu zmluvu, ktorá zaručovala rast miezd o ďalších 10 % (menšie LOZ protestovalo a žiadalo rast o asi 30 %).

Priemerná mzda v školstve bola v roku 1998 ešte nižšia než v zdravotníctve a predstavovala asi 82 % národného priemeru. Takisto tu klesali reálne mzdy: v rokoch 1999 – 2001 v priemere o 4,5 %.²⁷ Už v roku 1999 sa objavujú prvé protesty zamestnancov školstva a výstražný hodinový štrajk. Neskôr, v roku 2001, školské odbory vyhlásili celoslovenskú štrajkovú pohotovosť, no štrajk sa nekonal. Až o dva roky prichádza jednodňový (12-hodinový) štrajk a symbolický hodinový štrajk, ktorým však väčšie akcie v rezorte ustanú až do roku 2011.

Významným kolektívnym vystúpením zamestnancov verejného sektora v období pred krízou bol štrajk železničiarov v roku 2003. Vznikol ako reakcia na plán vedenia železníc zrušiť či obmedziť množstvo spojení a prepustiť niekoľko stoviek zamestnancov. Odborové organizácie najprv vyhlásili šesťhodinový nočný štrajk, ktorého sa zúčastnilo 43-tisíc zamestnancov. Zakrátko pokračovali časovo neobmedzeným štrajkom, ktorý však po 77 hodinách prerušilo predbežné rozhodnutie súdu. Odbory okamžite ustúpili, no súd o pár mesiacov rozhodnutie zrušil. Keď sa malo napokon rozhodovať o zákonnosti štrajku, vedenie železníc stiahlo všetky žaloby. Celková škoda spôsobená štrajkom sa odhadovala na viac ako 2,7 mil. €. Z hľadiska ekonomických škôd išlo zrejme o najväčší štrajk v dejinách samostatného Slovenska.²⁸ V konečnom dôsledku železnice splnili časť požiadaviek štrajkujúcich, pretože sa ukázalo, že zrušenie niektorých tratí bolo neudržateľné.

Pokiaľ ide o odborárske akcie, ktoré sa pohybovali na celospoločenskom teréne, ich hlavnou témou bola nezamestnanosť a pokles reálnych miezd (2001: pochod Bratislavou, blokáda piatich hraničných priechodov), ako aj pripravované reformy (2002: pochod proti programovému vyhláseniu vlády, 2003: demonštrácia proti reforme

²⁷ Podrobné údaje o vývoji miezd na rôznych stupňoch systému vzdelávania poskytuje CVTI SR, cvtisr.sk.

²⁸ Dodajme, že menšie akcie sa na železničiach objavili už pred rokom 2003: napríklad v roku 1999 si železničiarri vymohli štrajkovou pohotovosťou zvýšenie miezd o 10 %; v roku 2001 ňou protestovali proti prepúšťaniu. Pokiaľ ide o komparatívnu veľkosť štrajkov, počtom účastníkov mohli železničiarom konkurovať učitelia, no konkrétnejšie informácie o počte štrajkujúcich v roku 1999, resp. 2003, sa nepodarilo získať.

Zákonníka práce,²⁹ blokáda trinástich hraničných priechodov, 2005: demonštrácia). Jedným z vrcholov protestov mal byť jednohodinový „generálny štrajk“, ktorý vyhlásila KOZ SR na 26. septembra 2003. Podľa dobových správ však štrajk zasiahol len menšie strojárské podniky, na železničiach sa zapojili desiatky ľudí a hromadná doprava v Bratislave premávala bez obmedzení. Zmeny v Zákonníku práce, ktoré zodpovedali časti odborárskych požiadaviek, priniesla až novelizácia počas prvej vlády Smeru, s ktorým KOZ SR v roku 2005 podpísala dohodu o spolupráci. Z odborárskeho pokusu o hnutie proti „neoliberalizmu“ sa napokon stala len poznámka pod čiarou k Ficovmu víťazstvu v roku 2006. Podobne ako boje okolo transformácie, aj boje proti reformám sa podarilo integrovať do konfliktov v politickej (rozumej parlamentnej) aréne.

S jednou dôležitou výnimkou. Začiatkom roka 2004 sa znížili sociálne dávky a obmedzila sa celková suma dávok, ktorú môže prijímať jedna rodina. V tomto období tiež vznikol inštitút aktivačných prác (slovenský ekvivalent „workfare“). V dôsledku týchto zmien významne klesli príjmy chudobných, nezamestnaných rodín. Pochopiteľne, najviac postihnutí boli Rómovia. Vo februári 2004 sa objavujú prvé protestné zhromaždenia s heslami ako „Chceme prácu, nie žobračienky“. Na niektorých miestach rýchlo prerastajú do rabovania obchodov (spolu jedenásť prípadov). Na troch miestach – v Trebišove, Čaklove a Trhovišti – boli potlačené hrubou silou, pričom zásahov sa okrem polície zúčastnila aj armáda. Išlo o dovtedy najväčšiu mobilizáciu silových zložiek po roku 1989 a polícia prvýkrát v ponovembrovom období použila vodné delá. Podľa dobových správ bolo ľudí viacero zranených a vyše dvesto zadržaných.³⁰ Vláda spočiatku odmietala, že by nepokoje súviseli s reformou sociálneho systému. Neskôr zvalovala vinu na samosprávy a tvrdila, že nezabezpečili dostupnosť aktivačných prác. Po potlačení nepokojov však ustúpila a urobila niekoľko zmien. Okrem iného sa zvýšili aktivačné príspevky a zaviedli sa dotácie na školské pomôcky a stravovanie pre deti z chudobných rodín. Tieto opatrenia boli trvalé a týkali sa aj všetkých adresátov sociálnej pomoci. Rómske nepokoje síce neprerástli do skutočného hnutia a vyvolali prudkú represívnu reakciu, ktorá ich rýchlo zlikvidovala,

²⁹ Tzv. „Kaníkova“ novela Zákonníka práce napr. umožnila predlžovanie zamestnania na dobu určitú, predĺžila skúšobnú dobu, predĺžila maximálnu dĺžku práce nadčas (na 400 hodín ročne), zrušila povinnosť zamestnávateľa uvoľňovať odborárov a zo sprostredkovateľov práce urobila zamestnávateľov.

³⁰ Podrobnejšie o zásahu polície a zaobchádzaní so zadržanými pozri errc.org. Viaceré mimovládne organizácie tiež spochybnili oficiálnu verziu príbehu o úmrtí Radoslava Pukyho, mladého Róma, ktorého našli utopeného krátko po zásahu polície. Európsky súd pre ľudské práva nakoniec podporil oficiálnu verziu.

no z hľadiska výsledkov ich možno považovať za účinnú odpoveď na jeden aspekt reforiem. Navyše ich nepohltili ani odbory, ani politické strany.³¹

V predkrízovom období sa vyskytli aj boje v súkromnom sektore, ktoré sa už netýkali procesu transformácie, prepúšťania či nevyplácania miezd. Zamestnanci Leteckých motorov a Poľnotechu v Považskej Bystrici dosiahli v roku 2003 vďaka štrajkom rast miezd o 6 %. V ružomerských papierňach v roku 2004 vznikla nezávislá odborová organizácia a petícia za zvýšenie plátov; po prepustení iniciátorov sa začal dlhý súdny proces, ktorý sa skončil mimosúdnym vyrovnaním. Zamestnanci bratislavského Volkswagenu tiež prvýkrát (za sledované obdobie a na základe dostupných zdrojov) vyhlasujú štrajkovú pohotovosť počas kolektívneho vyjednávania. Štrajková pohotovosť v drôtovni Bekaert (Hlohovec) v roku 2005 vyústila do rastu miezd o asi šesť percent. Až 15% zvýšenie plátov si štrajkovou pohotovosťou v roku 2007 vymohli zamestnanci SAD Poprad. Hodinový výstražný štrajk v armatúrke HDO SK (Myjava) viedol k zvýšeniu miezd o 8 %. OZ KOVO v roku 2008 vyhlasuje pohotovosť v strojárskych závodoch a kolektívnou zmluvou vyššieho stupňa sa podarí zabezpečiť rast miezd o 6,5 %. Pokiaľ ide o autopriemysel, okrem spomínaného Volkswagenu sa boje dotkli dvoch závodov, ktoré vyrábajú káblové zväzky: Yazaki Wiring (Michalovce; štrajková pohotovosť v roku 2005) a Kromberg & Schubert (Kolárovo, 2008; okupačný štrajk, okamžitý rast tarifných plátov o 5 % a zvýšenie príplatkov za prácu cez víkend). Vo firme BSH Drives & Pumps (Michalovce) sa vďaka štrajkovej pohotovosti podaril rast miezd o takmer 15 %. Zo štatistických údajov je však zrejmé, že tieto boje boli skôr ojedinelé.³² Napriek priaznivým podmienkam (aspoň „na papieri“) nevznikla širšia ofenzíva, ktorá by zvrátila charakteristickú dynamiku predkrízových rokov: prudký rast produktivity, mierny rast miezd. Ďalší vývoj preto opäť zastihol pracujúcich nepripravených.

3 Proti úsporným opatreniam: 2011 – 2012

Globálna kríza, ktorá naplno prepukla koncom leta 2008, sa len slabo dotkla slovenského finančného sektora. Hoci od čias ozdravovania bánk koncom 90. rokov

³¹ Na druhej strane sa štátu i médiám podarilo presadiť obraz protestujúcich Rómov ako divochov, ktorí v samoobsluhách kradnú alkohol a cigarety. Rôznymi aspektmi nepokojov sa podrobne zaoberá štúdia Martina Marušáka a Lea Singera „Social Unrest in Slovakia 2004: Romani Reaction to Neoliberal ‘Reforms’“ v zborníku *Romani Politics in Contemporary Europe: Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order* (zost. N. Sigona a N. Trehan, 2009). Podľa autorov sa vyskytlo spolu 46 protestov a nepokojov; zrejme nie všetky sa objavili v celoslovenských periodikách, a preto nie sú zachytené v našom grafe na s. 36. Autori tiež uvádzajú, že rómski lídri sa pokúšali vyjednávať o spoločnom postupe s KOZ SR, ktorá však ponuku odmietla (s. 196).

³² Pozri obrázok 12 na s. 37.

majú takmer všetky banky na Slovensku zahraničných vlastníkov, ktorí sa vo svojich domovských krajinách (alebo inde) dostali do problémov, u nás neprišli vážnejšie otrasy. Guvernér NBS to v tom čase vysvetlil tým, že operácie slovenských bánk sa do veľkej miere orientovali na domáci trh, takže banky neboli vystavené „toxickým aktívam“.³³ A hoci realitný trh a stavebníctvo výrazne spomalili, na hypotekárnom trhu sa nevyskytli vážnejšie problémy. Kríza zasiahla Slovensko inými kanálmi: najprv prostredníctvom priemyslu, potom v podobe krízy európskych štátnych rozpočtov.

3.1 Kríza v slovenskom priemysle

Úverová tieseň a pokles dopytu vo vyspelých kapitalistických krajinách sa rýchlo prejavili poklesom objednávok v priemysle. Prvé dôsledky začínajú byť zrejmé už na jeseň roku 2008. Obmedzovala sa výroba (napríklad v závode KIA prešli na šesťhodinové zmeny), no často to nestačilo. Len do februára 2009 prepustili v slovenskom priemysle okolo 15 000 ľudí a vlna pokračovala ďalej.³⁴ Alternatívou voči prepúšťaniu bolo vyplácanie 60 % obvyklej mzdy alebo systém časového konta (*flexikonto*), pri ktorom zamestnanci zostávajú doma, no dostávajú plnú mzdu. Keď sa zvýši dopyt a obnoví sa výroba, zaplatené hodiny si odpracujú nadčas, ale bez nadčasového príplatku. Z hľadiska zamestnanosti bol celkový výsledok krízy takýto: kým v roku 2008 pracovalo v priemyselnej výrobe takmer 640-tisíc ľudí (vyše 26 % zamestnaných), v roku 2009 to bolo 565-tisíc (24 %) a v roku 2010 530-tisíc ľudí (necelých 23 %). Miera nezamestnanosti stúpla z 9,6 % v roku 2008 (čo je najnižšia hodnota za celé obdobie 1994 – 2008) na 12 % v roku 2009 a na vyše 14 % v roku 2010.³⁵ Situácia, ktorá sa zdala naklonená pracujúcim, sa razom obrátila.

Na produktívne odvetvia slovenskej ekonomiky doľahla kríza v plnej sile v roku 2009. Krajina sa ocitla v recesii, HDP medziročne klesol o vyše 5 %. Hrubá prevádzková miera v priemyselnej výrobe, ktorú môžeme chápať ako aproximáciu miery zisku, klesla z 8,6 % (2007), resp. 5,5 % (2008) na 3,8 %. Reálna pridaná hodnota na odpracovanú hodinu klesla v odvetviach priemyselnej výroby v priemere o takmer 10 % (v autopriemysle o vyše 16 %, vo výrobe počítačov a elektroniky o 33 %).

³³ Jediný bankový „škandál“ súvisiaci s krízou sa týkal slovenskej pobočky Dexie, ktorá v „zlých obchodoch“ prišla o zhruba 82 miliónov € – údajne na menových trhoch. Vedenie slovenskej Dexie preto prišlo o miesta. V apríli 2011 ju kúpila skupina Penta a v roku 2012 banka zmenila obchodné meno na „Prima banka Slovensko“.

³⁴ Údaj vychádza z dobových poznámok na základe informácií v médiách. Presné počty sa však ťažko odhadujú, keďže povinnosť hlásiť hromadné prepúšťanie sa dá obísť a netýka sa všetkých kategórií pracujúcich.

³⁵ Okrem prepúšťania na Slovensku sa na raste nezamestnanosti podieľal aj návrat pracujúcich z ČR, Veľkej Británie či ďalších krajín.

Hospodársky výsledok nefinančných korporácií medziročne klesol o necelých 40 %, v prípade podnikov priemyselnej výroby o 80 %. Vláda preto ešte začiatkom roku 2009 schválila plán stimulov pre priemyselnú výrobu, ktorý zahŕňal daňové úľavy a viac štátnych dotácií pre nové prevádzky alebo rozšírenie existujúcich závodov. Heslom dňa bola záchrana pracovných miest a boj proti kríze. Na túto rétoriku pristúpili aj slovenské odbory. KOZ SR vo februári 2009 podpísala tzv. Memorandum o spolupráci, v ktorom sa zaviazala k rokovaniu namiesto nátlakových akcií. Na všetko prepúšťanie, machinácie s pracovným časom či nútenie k zmene formy zamestnania zareagovali slovenskí pracujúci v roku 2009 spolu piatimi akciami, pričom ani v jedinom prípade nešlo o štrajk.

Pre kapitál však kríza slovenského priemyslu nemala dlhé trvanie. Firmy na rozdiel od pracujúcich nezháľali. Reálna pridaná hodnota na odpracovanú hodinu v priemyselnej výrobe bola v roku 2007 na úrovni 15,3 €; v roku 2008 klesla na 14,9 €, v roku 2009 na necelých 13 €. Už v roku 2010 však prekonáva úroveň pred začiatku krízy a dostáva sa na 16 €. Až do konca nášho obdobia, teda do roku 2014, bude rásť v priemere o takmer 3 % ročne (o 2 % v celom hospodárstve). Naproti tomu reálne mzdy v rokoch 2011 – 2014 medziročne rástli v priemere o 2,1 % v priemyselnej výrobe a o 0,6 % v celom hospodárstve.³⁶ A zatiaľ čo reálne investície do hrubého fixného kapitálu v priemyselnej výrobe v roku 2009 medziročne klesli v priemere o takmer 40 %, v roku 2010 vzrástli o 20 %, v ďalších štyroch rokoch medziročne rástli v priemere o vyše 27 % a v absolútnych číslach atakovali hladinu z obdobia krátko pred krízou. Firmy využili krízu na presadenie opatrení, ktoré sa síce zavádzali pod zámienkou udržania zamestnanosti, no ktoré pretrvali otrasy roku 2009: intenzifikácia práce, spájanie pracovných náplní, spomalenie rastu miezd, zavádzanie nových foriem zamestnávania³⁷ a, keď to okolnosti dovolili, modernizácia výroby a zvyšovanie produktivity pomocou investícií do fixného kapitálu.

Razantnejšie odpovede na tvrdší režim vo firmách boli skôr zriedkavé, no celkový pohyb predsa len znamená oživenie aktivity pracujúcich oproti rokom, ktoré tesne predchádzali kríze. Kórejskú fabriku Yura Eltec (Hnúšťa), ktorá vyrába káblové

³⁶ Pre mieru nadhodnoty, ak ju chápeme ako podiel hrubého prevádzkového prebytku a odmien zamestnancov, to znamenalo, že sa v roku 2010 dostala na úroveň roka 2005. V nasledujúcich rokoch síce nedosiahla hodnoty charakteristické pre obdobie tesne pred krízou, ale prekonala priemery z obdobia tesne po roku 2000 – nehovoriac o konci deväťdesiatych rokov.

³⁷ V rokoch 2000 – 2008 rástol počet ľudí zamestnaných na čiastočný úväzok v priemere o asi 6 % ročne, počet ľudí s dočasnou zmluvou o vyše 3 %. V rokoch 2009 – 2014 sa už obe kategórie zväčšovali o 12 % ročne. Pozri Eurostat, tabuľka LFSI_PT_A. V roku 2011 sa zrejme zmenila metodika, podľa ktorej sa tieto údaje zostavujú, čo môže skresľovať výsledky. Nárast v rokoch 2009 a 2010 sa však zdá dostatočne presvedčivý. Veľavravný je aj nárast počtu „podnikov“ priemyselnej výroby, ktoré zamestnávajú 0 – 9 osôb: v roku 2009 ich bolo necelých 4000, v roku 2010 vyše 65 000 (Eurostat, tabuľka SBS_SC_IND_R2). Do tejto kategórie spadajú SZČO.

zväzky pre KIA, vo februári 2010 pravdepodobne postihol divoký štrajk. Zamestnanci hromadne odišli zo zmeny a jeden z nich, Pavol Kolesár, vyfackal generálneho riaditeľa spoločnosti. Ten ich údajne nútil podpísať štyristo hodín práce nadčas. Odbory sa tu o pár mesiacov pokúsili zorganizovať okupačný štrajk, ktorý však nebol úspešný. Do širšieho povedomia sa zapísal aj sedemdnňový štrajk v dvoch textilných fabrikách v Hencovciach (Kali Agro a SLO.VI), ktorý trval týždeň a dosiahol zvýšenie plátov o 50 € (z toho 30 € viazaných na dochádzku a výkon). K rastu miezd viedli aj štrajkové pohotovosti vo Volkswagene (2010, 2012 – 2014), v Yazaki Wiring Technologies (2011) alebo v KIA (2013). Objavujú sa tiež boje, ktoré reagujú na prepúšťanie alebo nevyplácanie miezd a pripomínajú obdobie spred desiatich rokov (2012: Refrako v Košiciach, Metalurg Steel v Dubnici nad Váhom, 2013 a 2014: WAY Industries v Krupine).³⁸

3.2 Škrty a verejný sektor

Opatrenia, ktoré štáty podnikali na záchranu bánk či na stimuláciu priemyslu, zvýšili ich dopyt po financovaní, čo sa prejavilo rastom štátneho dlhu. Zásahy boli úspešné v tom zmysle, že sa podarilo udržať finančný sektor a obnoviť jeho aktivitu, no na druhej strane nevedli k obnove pomerov z obdobia pred krízou. Finančný sektor aj naďalej pristupoval opatrne k poskytovaniu úverov a stále prísnejšie posudzoval aj štátne dlhopisy. Do roku 2009 sa dlhopisy krajín EÚ (napríklad Grécka a Nemecka) považovali za prakticky rovnocenné, takže ich úrokové sadzby boli takmer rovnaké alebo rovnaké. V situácii, ktorú priniesla kríza, sa to zmenilo: začína sa rozlišovať medzi dlhopismi, investori a ratingové agentúry dôkladnejšie posudzujú finančné zdravie štátov a výkonnosť ich ekonomík. Tým sa spúšťa aj vlna špekulatívnych investícií a stávk na to, ktorý štát bude mať väčšie problémy. Niektoré krajiny („PIIGS“: Portugalsko, Taliansko, Írsko, Grécko, Španielsko) v dôsledku veľkého prehodnocovania dlhopisov strácajú prístup k úverom, ktoré potrebujú na splácanie starších úverov.³⁹ Lenže vlastníkmi štátnych dlhopisov týchto krajín sú často zahraniční aktéri (v prípade Grécka to platilo pre 36 % štátneho dlhu), takže štátny bankrot by vyvolal reťazovú reakciu v globálnom finančnom sektore, ktorý sa len nedávno

³⁸ O incidente v Yura Eltec pozri napr. pluska.sk. Žiaľ, dokonalý obraz Kolesára ako bojovníka z radov pracujúcich kazí pulóver značky Thor Steinar, v ktorom sa nechal vyfotiť pre Nový Čas. Poskytol tiež rozhovor Slovenskej pospolitosti (pospolitost.wordpress.com). O neúspešnom okupačnom štrajku v Yure pozri youtube.com. K štrajku v Hencovciach pozri článok Ľubice Kobovej, jetotak.sk. Niekoľko zaujímavých faktov a autentických dokumentov obsahuje aj druhá kapitola bakalárskej práce Kataríny Ťasnochovej, „Štrajk ako spôsob riešenia konfliktu v podniku“, is.bivs.cz. O štrajku v Metalurg Steel pozri priamaakcia.sk.

³⁹ Na tom, že štátny dlh sa mal splácať z nových úverov, však nebolo nič mimoriadne – ide o štandardný spôsob fungovania vyspelých kapitalistických krajín.

podarilo ako-tak zachrániť. Európske inštitúcie v spolupráci s Medzinárodným me-novým fondom preto spustili masívny program na záchranu Grécka podmienený rozsiahlymi úspornými opatreniami. Zároveň sa začalo obdobie ozdravovania štát-nych financií v azda všetkých krajinách EÚ.

Podľa údajov NBS bolo saldo slovenskej verejnej správy v roku 2008 na úrovni $-2,3$ % HDP, no v roku 2009 vzrástlo na $-7,9$ %. Úsporné opatrenia preto neminuli ani Slovensko. Ich presadzovania sa zhostila novozvolená vláda Ivety Radičovej, ktorá na jeseň roku 2010 predstavila tzv. konsolidačný balíček. Jeho súčasťou boli zmeny v platbe odvodov a v zdaňovaní príjmov (v neprospech zamestnancov), zvýšenie DPH z devätnásť na dvadsať percent a zvýšenie spotrebnej dane z pohonných hmôt. Pripravovala sa aj novela Zákonníka práce, ktorá bola schválená v roku 2011.⁴⁰ Zahŕňala predĺženie skúšobnej doby na šesť až deväť mesiacov, predĺženie nadčasov, predĺženie maximálneho trvania pracovného pomeru na dobu určitú, zvýšenie limitu počtu členov, ktorý odbory musia splniť, ak chcú zastupovať všetkých za-mestnancov, ako aj zavedenie možnosti dohodnúť v kolektívnej zmluve skúšobnú dobu, nadčasy a ďalšie podmienky nad rámec zákona. Súčasťou pracovného zákona sa stalo aj flexikonto, ktoré pôvodne malo byť dočasným opatrením. Tento detail výstižne zhrňa charakter obdobia tesne po kríze: čo sa predtým dialo v súkromnom sektore, sa teraz presunulo na celospoločenskú úroveň.

Odbory zareagovali na konsolidačný balíček a novelu Zákonníka práce v štýle protestov proti reformám po roku 2002. Zvolali niekoľko pochodov v krajských mestách a zorganizovali blokádu hraničných priechodov. Niektoré demonštrácie prebehli za účasti poslancov Smeru. Žiadne z opatrení Radičovej vlády sa však nepodarilo zvrátiť; postupne od nich ustúpila až nová vláda, ktorá nastúpila v roku 2012. Terén celospoločenských požiadaviek aj tentoraz – a opäť za asistencie odborov – zostal pevne pod kontrolou politických strán.

Tak ako inde vo svete, aj na Slovensku boli druhým pilierom úsporných opatrení škrty vo verejnom sektore. U nás vyvolali reakcie v školstve a v zdravotníctve.⁴¹ Tarifné platy v školstve vzrástli v roku 2010 len o jedno percento. O rok neskôr sa prvýkrát od roku 2003 stalo, že sa nezvýšili vôbec. Znamenalo to pokles reálnych miezd učiteľov v regionálnom školstve o takmer štyri percentá, najviac od roku 2000.⁴² V júni 2011 školský odborový zväz vyhlasuje štrajkovú pohotovosť, v septembri organizuje protestné zhromaždenie a avizuje štrajk. Ten sa uskutoční až o rok, počas vlády Smeru:

⁴⁰ Ďalšia vláda prišla s vlastnou novelou účinnou od 1. januára 2013, ktorá zrušila viaceré ustanovenia.

⁴¹ V menšej miere aj v železničnej doprave: v roku 2011 sa uskutočnilo hodinové zastavenie premávky na železniciach na protest proti pripravovanému prepúšťaniu. Federácia strojvodcov a Federácia vlakových čiat koncom roka vyhlásili štrajkovú pohotovosť. Štrajk podobný tomu v roku 2003 sa však nezopakoval.

⁴² Pokles v celej kategórii „Vzdelávanie“ bol miernejší, asi o 3 %.

najprv ako jednodňový, výstražný štrajk, neskôr ako „časovo neobmedzený“ štrajk, ktorý sa však skončí už po troch dňoch. Nadviaže naň štafetový štrajk niekoľkých, najmä bratislavských škôl, ktorý napokon vyústi do vzniku Iniciatívy slovenských učiteľov a jej akcií v rokoch 2015 – 2016. Školské štrajky v roku 2012 sa síce neskončili úspechom, ale počnúc rokom 2013 vláda každoročne zvyšovala tarifné platy učiteľov (o 4 – 5 %). Vzhľadom na nízku, resp. zápornú infláciu, spolu s nimi výraznejšie rástli i reálne mzdy.

V zdravotníctve a sociálnych službách v roku 2011 takisto klesli reálne mzdy, o asi 0,5 %. V dôsledku rastu nezamestnanosti sa tiež zhoršila ekonomická kondícia zdravotníckych zariadení: za nezamestnaných platí základné zdravotné poistenie štát, no tieto platby nedokážu pokryť skutočné náklady na zdravotnú starostlivosť. Aktivizovali sa rôzne segmenty zamestnancov tohto rezortu: zdravotné sestry (demonštrácie a petícia, ktorú podpísalo vyše 240-tisíc ľudí), lekári-špecialisti (symbolický štrajk), rádiológovia, laboranti a príbuzné profesie (demonštrácia). Najrozhodnejší a najúspešnejší však boli nemocniční lekári.

Ich kolegovia v Českej republike v máji 2010 spustili kampaň s názvom „Děkujeme, odchádzime“, ktorá vyvrcholila hromadným podávaním výpovedí ku koncu roka. Než uplynula výpovedná lehota, vláda čiastočne splnila ich požiadavky a väčšina lekárov sa vrátila na svoje miesta.⁴³ Krátko nato slovenskí lekári zorganizovali identickú akciu. V lete 2011 ohlásili, že podajú výpovede, ak vláda nesplní štvoricu ich požiadaviek: 1. dodržiavanie Zákonníka práce a personálnych normatífov v nemocniciach, 2. zvýšenie povinných platieb štátu do zdravotných poisťovní, 3. zvýšenie miezd nemocničných lekárov na 1,5- až trojnásobok priemernej mzdy, 4. zastavenie procesu transformácie nemocníc na akciové spoločnosti. Vláda požiadavky nesplnila, a tak hrozilo, že k prvému decembru do práce nenastúpi vyše 2400 lekárov. Asi polovica z tohto počtu postupne výpovede stiahla, no ostatní vydržali do konca. Krátko pred vypršaním výpovedných lehôt vláda vyhlásila výnimočný stav a pokúsila sa ich prinútiť nastúpiť do práce. To nefungovalo, keďže lekári sa skoordinovali a hromadne oznámili práceneschopnosť. Nemocnice začali kolabovať a v priebehu niekoľkých dní vláda podpísala memorandum, v ktorom sa zaviazala splniť všetky štyri požiadavky.

Zápas mal dlhú dohru, pretože zakrátko sa ukázalo, že nové pracovné zmluvy nezodpovedajú dohode. Mnohí lekári teda nenastúpili do práce ani 5. decembra. Vyskytli sa aj prípady, keď doktori, ktorí už podpísali novú zmluvu, odmietli nastúpiť na znak solidarity s ostatnými. Výnimočný stav bol odvolaný až siedmeho decembra, po tom, čo všetky pracovné zmluvy skontrolovali koordinátori LOZ. Desiateho decem-

⁴³ Podrobné zhodnotenie kampane pozri v štvrtom čísle *Třídni knihy* skupiny Kolektivně proti kapitálu, protikapitalu.org.

bra však lekári znova odmietali nastúpiť do služby, keďže štát sa nemal k plneniu požiadaviek. Platové požiadavky lekárov sa napokon splnili v niekoľkých etapách. Výsledkom tohto zápasu bolo výrazné zvýšenie lekárskeho platu: kým priemerná hrubá mzda nemocničného lekára v roku 2010 predstavovala asi 1660 € vrátane príplatkov, v roku 2015 išlo o takmer 2400 €, čo je nárast o 44 %.

Inšpirácia českým precedensom je zrejmá, no slovenský zdravotnícky personál už mal s taktikou hromadného podávania drobnú skúsenosť. V lete roku 2008 sa 23 sestier v Nemocnici A. Leňa v Humennom rozhodlo podporiť svoju požiadavku vyšších miezd podaním výpovedí. Zápas sa neskončil prehrou, no nešlo ani o jednoznačné víťazstvo.⁴⁴ Žiaľ, zdravotné sestry na tom neboli lepšie ani z globálneho hľadiska. Reakciou na spomínanú celoslovenskú petíciu, ktorá získala masovú podporu, ako aj na ďalšie akcie sestier, bolo v roku 2012 schválenie Zákona o minimálnych mzdových nárokoch zdravotných sestier a pôrodných asistentiek. Minimálnu mzdu zdravotných sestier stanovoval na 640 €; podľa počtu odpracovaných rokov sa zvyšovala až do 928 €. Slovenská lekárska komora však podala návrh na preskúmanie zákona na Ústavnom súde. Ten rozhodol, že zákon je protiústavný.⁴⁵ Boj zdravotných sestier teda pokračoval ďalej a v roku 2016 vyvrcholil hromadnými výpoveďami. V porovnaní s lekármi však sestry boli oveľa menej početné a jednotné, takže sa im nepodarilo položiť nemocnice na kolena a vláda ich akciu jednoducho prečkala.

Súčasťou konfliktov v zdravotníctve v období úsporných opatrení boli aj boje okolo zatvárania nemocníc a redukcie ich kapacít. Na jar roku 2011 vláda oznámila, že sa zatvorí 156 nemocničných oddelení po celom Slovensku, čo malo znamenať zrušenie 3300 nemocničných lôžok považovaných za „nadbytočné“. V skutočnosti boli niektoré z týchto oddelení plne obsadené; cieľom opatrenia bolo jednak spomaliť zadlžovanie nemocníc, jednak vyriešiť stav, v ktorom mnohé oddelenia pre nedostatok personálu nespĺňali štandardy kvality. Takto postihnuté boli oddelenia anesteziológie, dlhodobu chorých, gynekológie a pôrodnictva, chirurgie, internej medicíny, psychiatrie či klinickej onkológie v rôznych nemocniciach, najmä v menších mestách. Konalo sa niekoľko demonštrácií a petícií; najväčšia z nich priťahla 300 ľudí. Na zásah štátu alebo samospráv sa podarilo niektoré z oddelení zachrániť. Medzi hnutím lekárov a hnutím (potenciálnych) pacientov však podľa všetkého neexistovala koordinácia.

⁴⁴ Podrobnejšie zhodnotenie pozri v dobovom článku Priamej akcie, priamaakcia.sk.

⁴⁵ Prezidentom SLK bol v tom čase Milan Dragula, ktorý sa neskôr stal poradcom pre zdravotníctvo premiéra R. Fica. Lekárske odborové združenie, ktoré organizovalo podávanie výpovedí lekárov, kritizovalo kroky komory a podporovalo sestry. Nie je teda pravda, ako sa to často interpretuje, že lekári, ktorí si vybojovali vyššie mzdy, nedopriali to isté zdravotným sestram. Na čelo SLK bol neskôr zvolený Marian Kollár, ktorý v roku 2011 viedol LOZ, čo môže byť máťúce.

4 Záver

V rokoch 1994 – 2014 možno rozlíšiť tri obdobia, ktoré výraznejšie poznačila aktivita pracujúcich:

1. boje okolo transformácie, ktoré vyvrcholili v rokoch 1997 – 2000,
2. akcie proti novému („neoliberálnemu“) modelu rozvoja na celospoločenskej úrovni a vo verejnom sektore (2001 – 2004),
3. reakcie na úsporné opatrenia a boje vo verejnom sektore (2011 – 2012).

Vo všetkých prípadoch prevažovali defenzívne boje, ktoré reagovali na zhoršujúce sa podmienky. V prvom cykle to bolo prepúšťanie a nevyplácanie miezd. V druhom a treťom cykle išlo o nezamestnanosť, škrty vo verejnom sektore či oslabovanie pozície pracujúcich v námezdnom kontrakte. V období prudkého rozvoja (2005 – 2008), keď reálne mzdy síce mierne rástli, no zároveň sa zvyšovala miera vykorisťovania, nápadne chýbal cyklus bojov, ktoré by využili priaznivú situáciu na trhu práce a žiadali od kapitálu väčšie ústupky v oblasti miezd či pracovných podmienok. Vo väčšom počte sa boje tohto typu neobjavili ani v čase oživenia, ktoré v priemysle prišlo už v roku 2011 a s menšími výkyvmi trvá dodnes.

Zdá sa tiež, že tri cykly bojov neboli nezávislé od „politických cyklov“ v zmysle striedania vlád. Zvlášť zrejme je to v prípade konfliktov na celospoločenskom teréne. Boli pevne v rukách odborov, ktoré sa netaja spoluprácou so Smerom. Po jeho víťazstve v roku 2006 sa prakticky neprejavovali v rovine všeobecných požiadaviek, ktoré sa týkajú celej triedy.⁴⁶ Zmenu priniesol až nástup Radičovej vlády, no po jej páde znova prišlo obdobie spánku.

Za týmto počínaním odborov však netreba hľadať ich „kolaborantské vedenie“. Silné odbory, inštitút kolektívneho vyjednávania a ďalšie nástroje, prostredníctvom ktorých sa inštitucionalizuje triedny konflikt, sú jednoducho súčasťou istého modelu kapitalistického rozvoja. Aj odbory na Slovensku sa k tomuto modelu hlásia. Vždy dokázali identifikovať a podporiť politickú silu, ktorá bola ochotná presadzovať ho alebo aspoň nešla čelom proti nemu. Bolo to tak za čias mečiarizmu (keď Mečiar zákonom o mzdovej regulácii bez dohody s odbormi zasiahol do kolektívnych zmlúv, čo v roku 1997 viedlo k prerušeniu „sociálneho dialógu“), v čase reforiem

⁴⁶ Pokiaľ ide o akcie vo verejnom sektore, výnimkou je zdravotníctvo, kde si pracujúci vďaka LOZ udržali samostatnosť – pravda, v rámci mantinelov, ktoré so sebou nesie odborárstvo. Dôležitú úlohu tu zrejme zohralo napätie medzi „veľkými“ zdravotníckymi odbormi SOZZASS a „malým“ LOZ. Naopak školské odbory (OZPŠAV) v čase prvej Ficovej vlády nevyvíjali žiadnu aktivitu. Organizácie ako Nové školské odbory a Iniciatíva slovenských učiteľov by mohli v budúcnosti zohrať voči OZPŠAV podobnú úlohu ako LOZ voči SOZZASS.

(keď sa pozícia odborov znova oslabovala legislatívnymi zmenami) i počas krízových úsporných opatrení (keď sa pravicové strany novelou Zákonníka práce opäť pokúsili oslabiť vplyv odborov). Horizontom, za ktorý odbory na celospoločenskom teréne nedovidia, je teda ten model kapitalizmu, ktorý dnes reprezentuje Smer.

Nízka miera aktivity odborov v súkromnom sektore môže zase súvisieť s tým, že sa na tejto pôde cítia permanentne slabé. Existujú síce zamestnávateľa, ktorých „corporate governance“ sa opiera o spomínané nástroje inštitucionalizovaného konfliktu, ako napríklad bratislavský Volkswagen. Aktivita odborov tu nadobúda bizare ritualizovanú podobu, ktorú vystihuje táto postupnosť: 1. „extrémna“ požiadavka rastu miezd, 2. neúspech vo vyjednávaní, 3. protestné zhromaždenie, vyhlásenie štrajkovej pohotovosti, tlačová konferencia, 4. ďalšie kolo vyjednávania a dohoda na raste miezd, ktorý je o čosi vyšší než pôvodný návrh zamestnávateľa, no zároveň je zlomkom pôvodnej požiadavky odborov – pričom niekedy má „háčik“, akým je napríklad naviazanie zvýšenia miezd na dochádzku, produktivitu a podobne. Na pracoviskách, kde sú zamestnávateľa menej „ústretoví“ alebo otvorene represívni, sú odbory skôr bezradné. Niekde môže byť dôvodom to, že pre neskúsenosť či strach z nezamestnanosti nie sú pracujúci schopní ani sami nič podniknúť, ani sa nechať mobilizovať odbormi, ktoré to s nimi myslia dobre. Inde môže ísť o to, že časť pracujúcich by aj bola ochotná bojovať, no odbory sa boja riskovať neúspech alebo, naopak, príliš veľký úspech – v tom zmysle, že by sa im situácia vymkla spod kontroly a zamestnávateľ by ich prestal považovať za relevantného partnera.

Predstava, že „dolu to vrie“ a odbory sa silou-mocou snažia udržať pokrievku, je však v každom prípade naivná. Iste existujú drobné, každodenné boje mimo odborárskeho rámca. No divokých štrajkov, ktoré stáli za pozornosť médií, bolo za celé obdobie rokov 1994 – 2014 len pár: nočná blokáda vstupu do bratislavského prístavu v roku 1995, 56-hodinový štrajk baníkov v Košickom magnezite v roku 1996 a fackovací incident spojený s hromadným odchodom od výrobnéj linky v Yure v roku 2010. A v mnohých prípadoch iste platí, že ľudia, ktorí sa odhodlajú na nejakú aktivitu na vlastnom pracovisku, sa inštinktívne primknú k odborom, prípadne sa stanú predákmi a z tejto pozície sa pokúšajú (často márne) mobilizovať pasívnu väčšinu.

Americká sociologička Beverly Silverová vyslovila v práci *Forces of Labor* (2003) dôležitú hypotézu, ktorá sa opiera o empirický výskum bojov pracujúcich po celom svete od roku 1870 do deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Tvrdí, že geografické, technologické a ďalšie zmeny na strane kapitálu bývajú reakciou na aktivitu pracujúcich: kapitál sa pomocou nových technológií usiluje rozbiť existujúcu organizáciu práce, ktorú sa pracujúci naučili obrátiť proti nemu, alebo volí útek do nových oblastí. Tieto zmeny zásadne transformujú charakter práce a vzťahy na pracoviskách, resp. pričlenia ku kapitálu nové masy pracujúcich bez predchádzajúcich skúseností. Podľa Silverovej potom zvyčajne trvá niekoľko rokov, kým pracujúci

objavia taktiky, pomocou ktorých dokážu vzdorovať novému režimu a vybojovať si ústupky či dokonca spochybniť celý poriadok.

Silverová túto hypotézu aplikovala na Čínu a tvrdila, že druhá generácia migrant-ských robotníkov bude viesť nový typ bojov v čínskom „novom“ priemysle. Okolo roku 2010 sa táto predpoveď začala naplňať. Čínsky rozvoj po roku 2000 umožnil neustály prílev čerstvo proletarizovaných vnútorných migrantov, ktorí prichádzali z agrárneho vidieka do rastúcich priemyselných centier bližšie k pobrežiu. Táto nová robotnícka trieda, prevažne mladá a z veľkej časti ženská, má iný vzťah k práci, iné ambície a iné chápanie vlastného miesta v „globalizovanom“ svete ako jej prechodkyňa, ktorá koncom 90. rokov viedla defenzívne boje. Po desiatich až pätnástich rokoch, ktoré potrebovala na získanie orientácie v novom svete práce, začala viesť odlišné boje.⁴⁷

Paralela medzi Čínou a Slovenskom, resp. širším regiónom strednej a východnej Európy, spočíva v tom, že aj tu sme zažili boje okolo transformácie a reštrukturalizácie „starého“ priemyslu, ktoré sa skončili porážkou. Po nich prišla vlna investícií, ktoré vybudovali „nový“ priemysel. Aj Slovensko teda bolo dejiskom kapitalistického priestorového a technologického „korektívu“,⁴⁸ ktorý priniesol nové technológie, nové formy organizácie výroby a v rokoch 2000 – 2008 každoročne vtiahol do priemyselnej výroby v priemere desaťtisíc nových zamestnancov či „živnostníkov“. Pravda, rozdiel oproti Číne spočíva v tom, že slovenskí pracujúci nikdy neochromili napríklad dodávateľský reťazec autopriemyslu tak, ako to urobili ich čínski kolegovia v roku 2010.⁴⁹

Je snáď moderná priemyselná práca pre slovenských pracujúcich ešte stále príliš nová? Nachádzame sa v období zbierania skúseností a hľadania taktík? Alebo je priemysel na Slovensku ešte stále príliš roztrúsený a trieda pracujúcich príliš málo koncentrovaná v mestských aglomeráciách? A čo pracovná migrácia zo Slovenska, najmä po roku 2004: mohla odplaviť tisíce pracujúcich, ktorí sú iniciatívnejší, menej viazaní a väčšmi ochotní riskovať, a ktorí by boli zohrali významnú rolu v bojoch, aké sa bez nich ani nekonali? Zmení situáciu zväčšený prílev migrantov z Rumunska, Bulharska či Srbska, ktorým kapitál možno bude nútený riešiť nedostatok pracovnej

⁴⁷ Podrobnejšie o situácii v Číne pozri texty kolektívu Priatelia Gongchao: protikapitalu.org a protikapitalu.org. Na ilustráciu niektorých výsledkov týchto bojov možno uviesť, že v Šenžene, ktorý je jedným z centier svetovej elektrotechnickej výroby, bola minimálna mesačná mzda v roku 2011 na úrovni asi 180 €, resp. 1,60 € pri hodinovej sadzbe. V roku 2016 už išlo o vyše 278 €, resp. 2,5 €. V Maďarsku bola mesačná minimálna mzda v roku 2016 na úrovni 353 €, v Rumunsku 276 €, v Bulharsku 214 € a v Srbsku asi 182 €. Samozrejme, ide o hrubé mzdy a jednotlivé krajiny sa líšia výškou daní a odvodov, ako aj kvalitou a kvantitou služieb, ktoré za ne štát poskytuje.

⁴⁸ Silverovej termíny sú „spatial“ a „technological fix“.

⁴⁹ Podrobne pozri brožúru Mouvement Communiste a Kolektívne proti kapitálu, *Dělnická autonomie útočí v Číně* (2011), protikapitalu.org.

sily? Alebo hrá rozhodujúcu úlohu disciplinácia prostredníctvom nezamestnanosti, zadlženosť domácností, odborov? To je len niekoľko otázok, ku ktorým vedú úvahy o Silverovej hypotéze v slovenskom kontexte, no na ktoré zatiaľ nemáme odpovede.

Z pohľadu na históriu slovenských bojov sú však zrejmé limity prevládajúcej odborárskej perspektívy. Na celospoločenskej úrovni odbory ponúkajú len akési korporativistické minimum, ktoré sú ochotné brániť pred útokmi sprava (systém kolektívneho vyjednávania a kolektívnych zmlúv, minimálna mzda a jej priebežná valorizácia „podľa možností ekonomiky“, zákonník práce, ktorý zaručuje základnú ochranu). V súkromnom sektore sa pohybujú medzi ritualizovaným konfliktom a pasivitou. Mimo ich zorného uhla zväčša zostávajú nezamestnaní, agentúrni zamestnanci a pracovní migranti. Ani novšia kampaň „Koniec nízkym mzdám“ (koniecnizkymmzdam.sk), s ktorou zrejme užšie spolupracuje OZ KOVO, nevzbudzuje veľkú nádej. Rast miezd sa tu chápe ako opatrenie, ktoré nakoniec prospeje aj podnikom, pretože viac peňazí znamená vyšší domáci dopyt. Znova: odbory sú súčasťou jedného modelu kapitalistického rozvoja a práve téza, že primárnym faktorom ekonomického pohybu kapitalistickej spoločnosti je dopyt, je axiómou tohto modelu. Jeden z iniciátorov kampane tiež vyzýva na to, aby sme „spojili sily“, a to „na všetkých úrovniach“ – „od manažérov po radových pracovníkov“.⁵⁰ Pravda, nemožno vopred vylúčiť, že aj odbory a takéto kampane nejako prispievajú k mobilizácii síl, ktoré prakticky pochopia (resp. budú nútené pochopiť) konflikt medzi záujmami radových pracovníkov a manažérov. Také sily by sa však museli rozísť s perspektívou „spravodlivých miezd“ a „zvyšovania blahobytu celej spoločnosti“ a prejsť k perspektíve, ktorá vychádza z potrieb pracujúcich (vrátane nezamestnaných), odmieta súvislosť medzi mzdou a produktivitou a neberie ohľad na „blahobyť celej spoločnosti“.

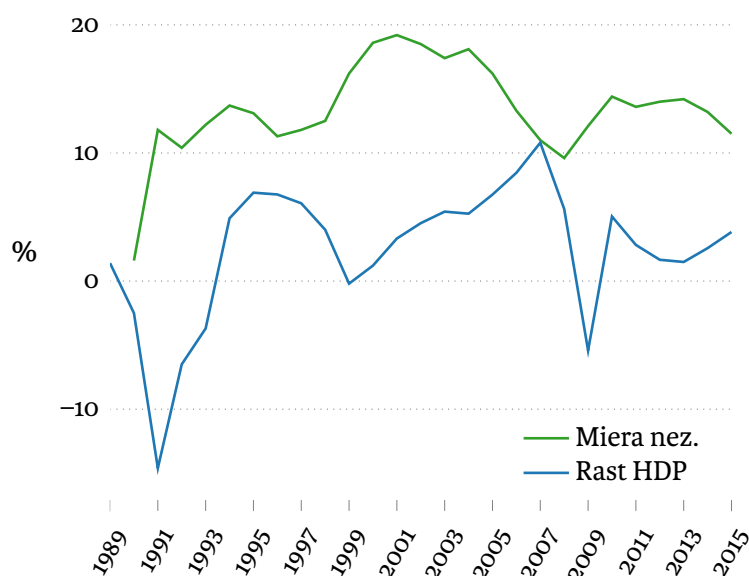
⁵⁰ Pozri kuruc.blog.sme.sk.

5 Príloha. Grafy, tabuľky a poznámky

V tejto časti zhrňame niektoré dôležité ukazovatele a pripájame k nim krátke komentáre či vysvetlivky.

5.1 Rast HDP a miera nezamestnanosti

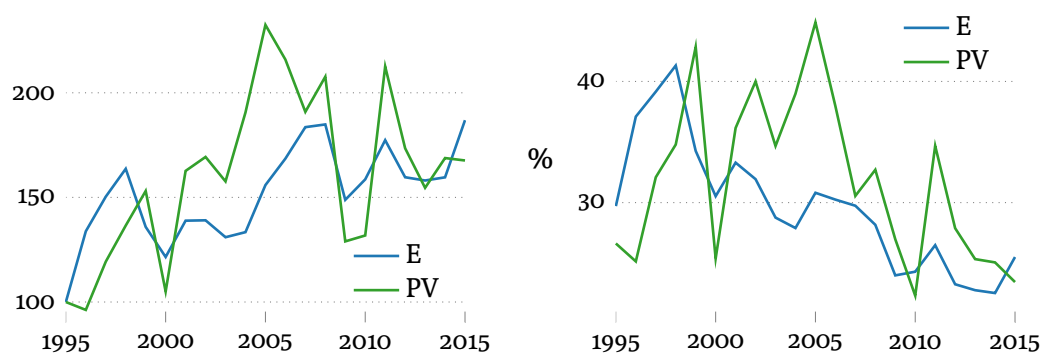
Ak recesiu v roku 2009 porovnáme s prepadom, ktorý prišiel po roku 1989, dostáva sa kríza do trochu iného svetla. Podobne aj úsporné opatrenia po roku 2010 boli slabším odvarom experimentov z obdobia po roku 2002.

Obr. 1: Medziročná miera rastu reálneho HDP a miera nezamestnanosti, 1989 – 2015. Údaje o HDP za roky 1989 – 1993 podľa Európskej banky pre obnovu a rozvoj, ďalšie údaje podľa NBS. Údaje o nezamestnanosti podľa NBS.

5.2 Investície

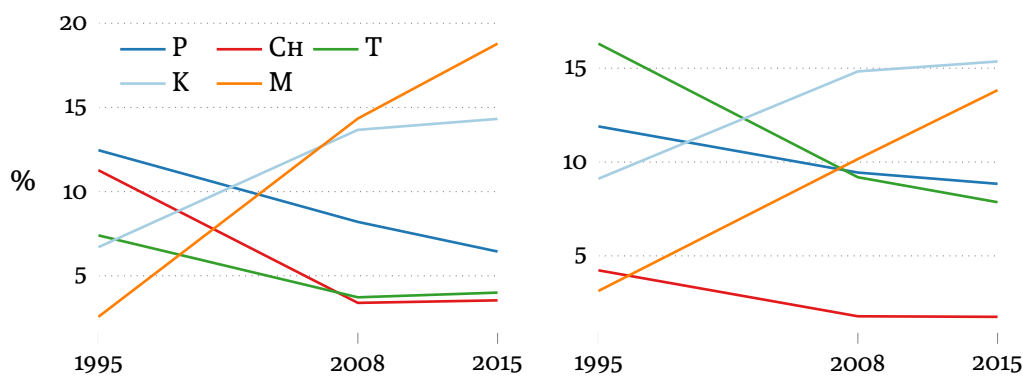
V týchto dvoch grafoch možno jasne rozoznať vlnu investícií v priemysle, ktorá prišla po roku 2000, ako aj oživenie po kríze, ktoré sa začalo rokom 2011. Celospoločenská miera investícií má skôr klesajúcu tendenciu a po období transformácie sa približuje úrovni, ktorá je charakteristická pre vyspelé krajiny (okolo 20 %).

Obr. 2: Kumulatívna zmena v reálnej tvorbe hrubého fixného kapitálu v celej ekonomike (E) a v priemyselnej výrobe (PV) oproti roku 1995 (vľavo). Miera investícií ako podiel reálnej tvorby hrubého fixného kapitálu na hrubej pridanej hodnote v celej ekonomike (E) a v priemyselnej výrobe (PV). Prepočet Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

5.3 Zmeny v priemyselnej výrobe

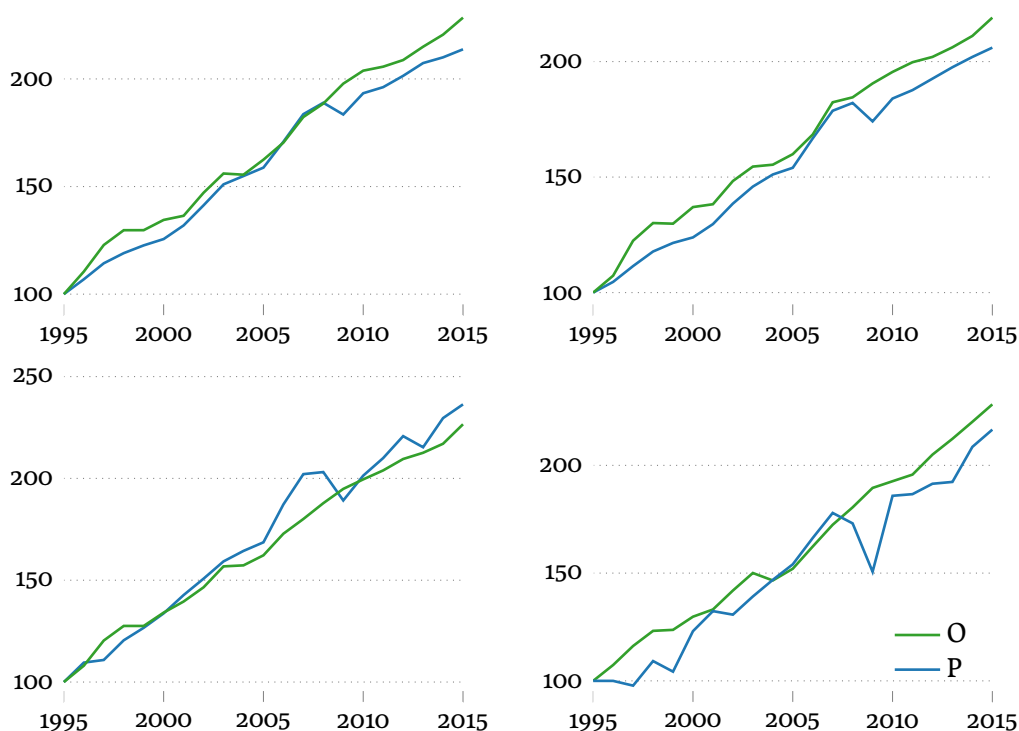
Vyššie dvadsiťročný vývoj v slovenskej priemyselnej výrobe možno zhrnúť ako masívny nástup kovovýroby a autopriemyslu a útlm textilnej výroby (neschopnej konkurovať Ázii), chemického priemyslu a potravinárstva (ktoré bolo naviazané na poľnohospodársku výrobu).

Obr. 3: Podiely potravinárstva (P), textilnej výroby (T), chemického priemyslu (CH), výroby motorových vozidiel (M) a kovovýroby (K) na celkovej pridanej hodnote v priemyselnej výrobe (vľavo) a na celkovej zamestnanosti v priemyselnej výrobe (vpravo). Prepočet Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

5.4 Vývoj produktivity a odmien

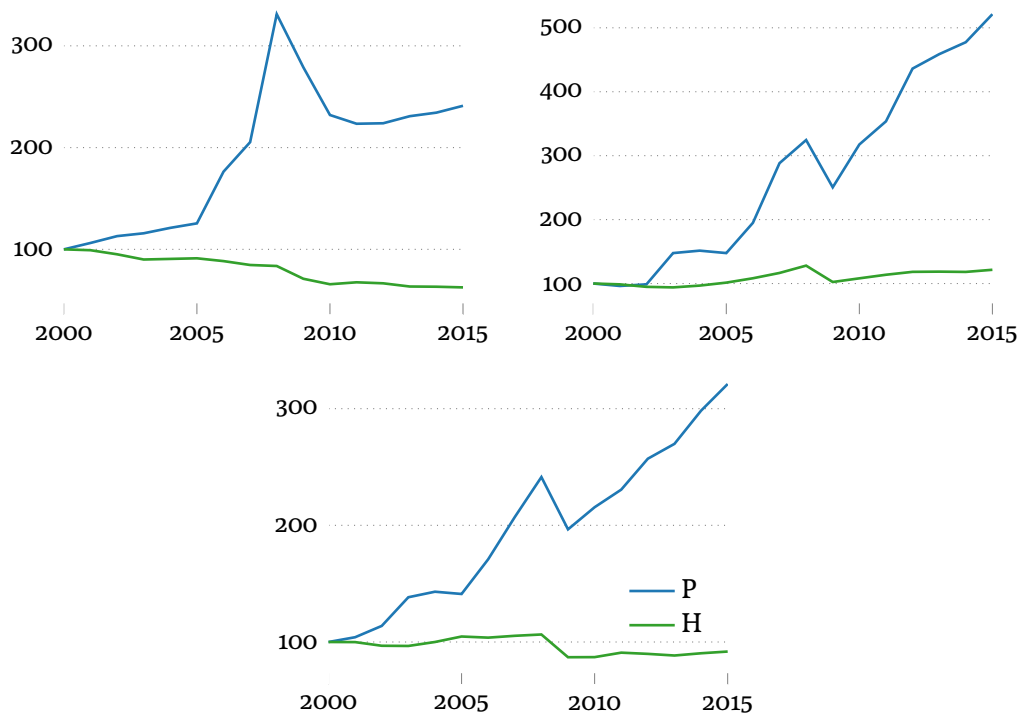
Produktivita práce v priemyselnej výrobe koncom deväťdesiatych rokov stagnovala alebo rástla len pomaly. Okolo roku 2000 prišiel výrazný rast, ktorý vyvrcholil v období tesne pred krízou. V „produktívnych“ odvetviach a v priemyselnej výrobe vtedy produktivita rástla rýchlejšie než odmeny. Pripomínáme, že odmeny, ktorých rast tu sledujeme, zahŕňajú aj platy majiteľov podnikov (ak sú v nich zamestnaní), rôzne podiely manažérov na zisku atď. Aj v období, keď sa sa krivky produktivity a odmien kryjú, teda môže produktivita rásť rýchlejšie než odmeny radových zamestnancov. Pozri aj vysvetlivky v nasledujúcej časti.

Obr. 4: Kumulatívna zmena reálnej produktivity (P: podiel reálnej pridanej hodnoty a celkových odpracovaných hodín) a odmien zamestnancov (O: podiel reálnych odmien a hodín odpracovaných zamestnancami) v celej ekonomike (vľavo hore), v súkromnom sektore (vpravo hore), v „produktívnych“ odvetviach (súkromný sektor mínus financie a reality, vľavo dole) a v priemyselnej výrobe (vpravo dole) oproti roku 1995. Prepočet Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

Rast produktivity práce možno sledovať aj tak, že porovnáme vývoj priemyselnej produkcie s vývojom odpracovaných hodín. Za obdobie rokov 2000 – 2015 stúpól

objem výroby spotrebných statkov asi 2,5-násobne, objem výroby kapitálových statkov vyše pätnásobne a objem celkovej priemyselnej výroby vyše trojnásobne – napriek tomu, že počet odpracovaných hodín buď klesol, alebo stúpol len mierne (vo výrobe kapitálových statkov).

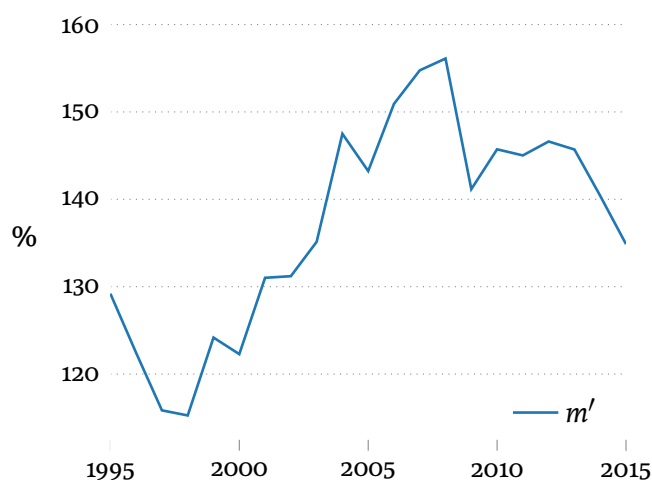
Obr. 5: Vývoj indexu počtu odpracovaných hodín (H) a indexu produkcie (P) vo výrobe spotrebných statkov (hore vľavo), vo výrobe kapitálových statkov (hore vpravo) a v priemyselnej výrobe spolu (dole). Hodnoty z roku 2000 = 100. Prepočet Eurostat, tabuľky STS_INPR_A a STS_INLB_A.

5.5 „Miera nadhodnoty“

Miera nadhodnoty je pomer celkovej hodnoty nadproduktu a celkovej hodnoty miezd (resp. všetkých prostriedkov) vyplatených tým, ktorí nadprodukt vytvorili. Táto miera vyjadruje intenzitu vykorisťovania, pretože ukazuje, aký veľký je nadprodukt v pomere k prostriedkom potrebným na to, aby sa pracovná sila dala do pohybu. Odhad miery nadhodnoty zo štatistických údajov však čelí niekoľkým problémom.

V prvom rade sa v štatistikách nerozlišuje medzi produktívnou a neproduktívnou prácou, resp. odvetviami. Podľa štatistických údajov každé odvetvie vytvára „pri-

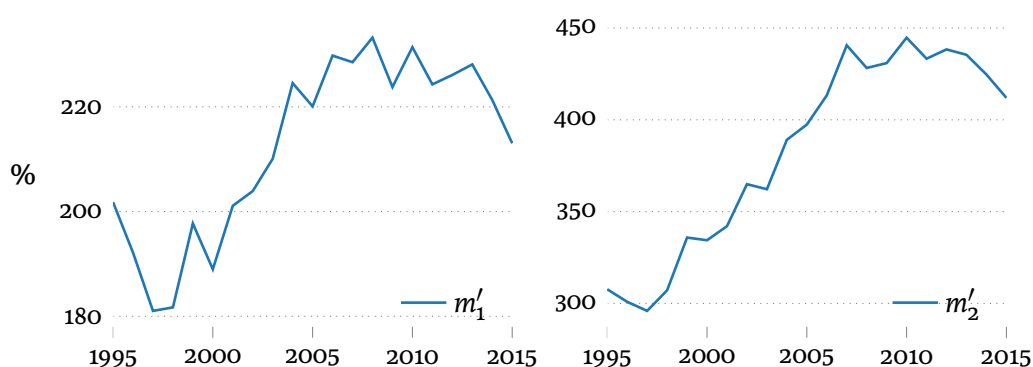
danú hodnotu“ a v každom odvetví sa zamestnancom vypláca „odmena“ (mzda + príspevky zamestnávateľa do systému sociálneho poistenia). Podľa toho je aj verejný sektor „produktívny“ v tom zmysle, že vytvára pridanú hodnotu; to isté platí pre finančný sektor, reality alebo obchod. Ak od celkovej pridanej hodnoty odpočítame odmeny zamestnancov a výsledok, tzv. hrubý prevádzkový prebytok („hrubý zisk“), vydělíme odmenami zamestnancov, získame prvú aproximáciu miery nadhodnoty (obr. 6). Pri tomto odhade sa predpokladá, že práca všetkých zamestnancov v ekonomike je produktívna: bez ohľadu na odvetvie, v ktorom pôsobí a prácu, ktorú vykonáva. Zároveň sa neberie do úvahy fakt, že odmeny zamestnancov zahŕňajú aj podiely na zisku vyplatené manažérom alebo príjmy majiteľov podnikov, ak sú ich zamestnancami.

Obr. 6: „Miera nadhodnoty“ ako pomer hrubého prevádzkového prebytku a odmien zamestnancov (%), 1995 – 2015. Prepočet podľa Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

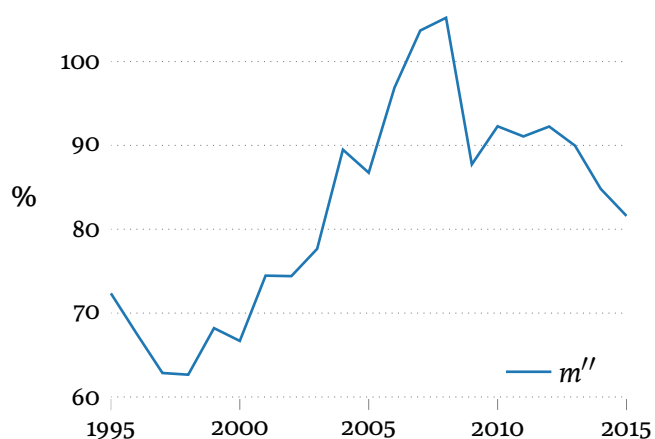
Môžeme sa pokúsiť údaje ďalej očistiť. Predpokladajme, že nadprodukt vytvára len súkromný sektor. Verejný sektor potom nevytvára nadprodukt, ale, naopak, jeho prevádzka sa financuje z nadproduktu prostredníctvom daní a odvodov. Od celkovej pridanej hodnoty teda odpočítame odmeny zamestnancov v súkromnom sektore a výsledok delíme týmito odmenami. Pri tejto operácii sme však z tvorby nadproduktu vylúčili aj súkromné podniky, ktoré pôsobia v zdravotníctve a školstve. Zároveň predpokladáme, že práca *všetkých* zamestnancov súkromného sektora (vrátane manažérov, administratívneho personálu atď.) je produktívna, bez ohľadu na odvetvie a funkciu zamestnanca vo výrobnom procese. Naďalej platí, že odmeny zamestnancov zahŕňajú aj podiely na zisku, resp. iné časti nadproduktu.

Ďalší krok spočíva v prijatí predpokladu, že nie všetci zamestnanci súkromného sektora sa podieľajú na tvorbe nadproduktu. Vyberieme preto odvetvia, ktoré budeme považovať za produktívne: poľnohospodárstvo, priemysel, stavebníctvo, dopravu a skladovanie, informácie a komunikáciu. Od celkovej pridanej hodnoty odpočítame odmeny zamestnancov v týchto sektoroch a výsledok delíme týmito odmenami. Podľa tohto postupu je napríklad práca všetkých zamestnancov vo veľko- a maloobchode je neproduktívna. Ak sa však podieľajú na činnostiach ako je doprava, skladovanie či finalizácia tovaru, v skutočnosti sú (aspoň sčasti) produktívni. Zároveň sa tu predpokladá, že práca všetkých zamestnancov „produktívnych“ odvetví je produktívna, bez ohľadu na ich funkciu vo výrobnom procese. Obidva očistené odhady uvádzame na obrázku 7.

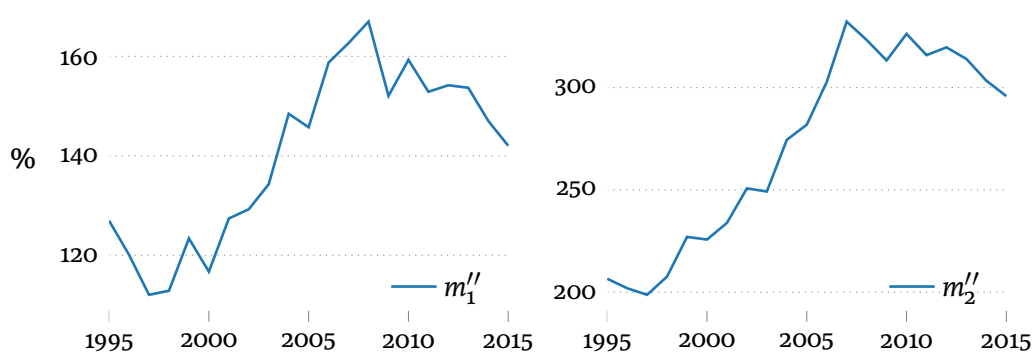

Obr. 7: „Miera nadhodnoty“ ako pomer pridanej hodnoty očistenej o odmeny zamestnancov v súkromnom sektore a odmien týchto zamestnancov (vľavo) a ako pomer pridanej hodnoty očistenej o odmeny zamestnancov v „produktívnych“ odvetviach a odmien týchto zamestnancov (vpravo), %, 1995 – 2015. Prepočet podľa Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

Všetky tri aproximácie majú spoločné ďalšie dva problémy. Po prvé, pridaná hodnota, ktorá tu slúži ako východisko na určenie veľkosti nadproduktu, zahŕňa aj tzv. spotrebu fixného kapitálu. Tá vyjadruje sumu odpisov fixného kapitálu za rok čiže ročnú hodnotu opotrebovania fixného kapitálu. Mohli by sme sa pokúsiť spresniť náš odhad tým, že od hrubého prevádzkového prebytku vo všetkých prípadoch odpočítame spotrebu fixného kapitálu. Po druhé, odmeny zamestnancov nezahŕňajú odmeny vyplácané tým SZČO, ktoré vykonávajú „závislú činnosť“ a produktívnu prácu. Ich príjmy figurujú ako súčasť prebytku. Ďalšie pokusy očistiť získané čísla by boli náročné a presahujú rámec tohto článku; ďalej preto uvádzame len odhady očistené od spotreby fixného kapitálu.

Obr. 8: „Miera nadhodnoty“ m'' očistená o celkovú spotrebu fixného kapitálu (%), 1995 – 2015. Prepočet podľa Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

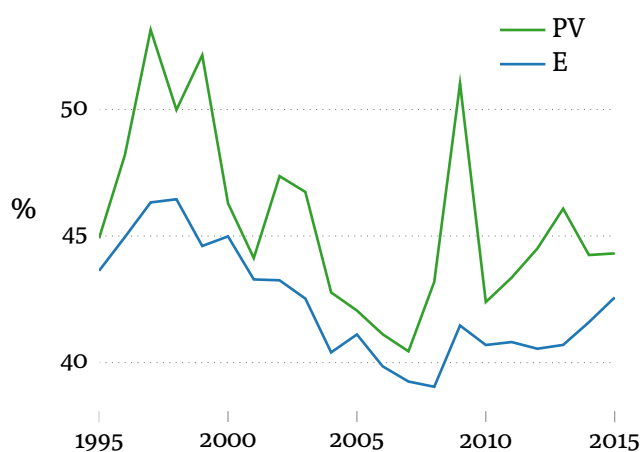

Obr. 9: „Miery nadhodnoty“ m'_1 a m'_2 očistené o celkovú spotrebu fixného kapitálu, %, 1995 – 2015. Prepočet podľa Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

Vo vzťahu k akciám pracujúcich, ktoré sú predmetom tohto textu, sú však *trendy* miery nadhodnoty dôležitejšie než jej hodnoty. Všetky uvedené odhady majú spoločnú základnú dynamiku: pokles miery nadhodnoty koncom deväťdesiatych rokov, obrat po roku 2000, prudký rast v období tesne pred krízou, pokles počas krízy, oživenie od roku 2010 a neskorší opätovný pokles na úroveň z obdobia pred krízou (zhruba rok 2003, resp. 2005 v prípade, ak berieme do úvahy len produktívne odvetvia).

5.6 „Labor share“

Pohybom (odhadovanej) miery nadhodnoty zodpovedajú zmeny tzv. „labor share“, teda podielu odmien zamestnancov na hrubej pridanej hodnote, resp. na hrubom domácom produkte. Ide o štandardný ukazovateľ, ktorý sa vyskytuje v štatistikách Európskej komisie, Medzinárodnej organizácie práce či OECD. Tu ho určujeme na základe údajov z národných účtov a počítame ho ako podiel odmien na pridanej hodnote. Pre koniec deväťdesiatych rokov je charakteristický nárast podielu pracujúcich na pridanej hodnote, čo korešponduje s poklesom miery nadhodnoty. Od roku 2000 do vypuknutia krízy má tento podiel klesajúcu tendenciu. Následkom krízy, ktorú sprevádzal prudký pokles ziskov, sa zvýši, no neskôr klesá a dostáva sa zhruba na úroveň rokov 2001 – 2003.

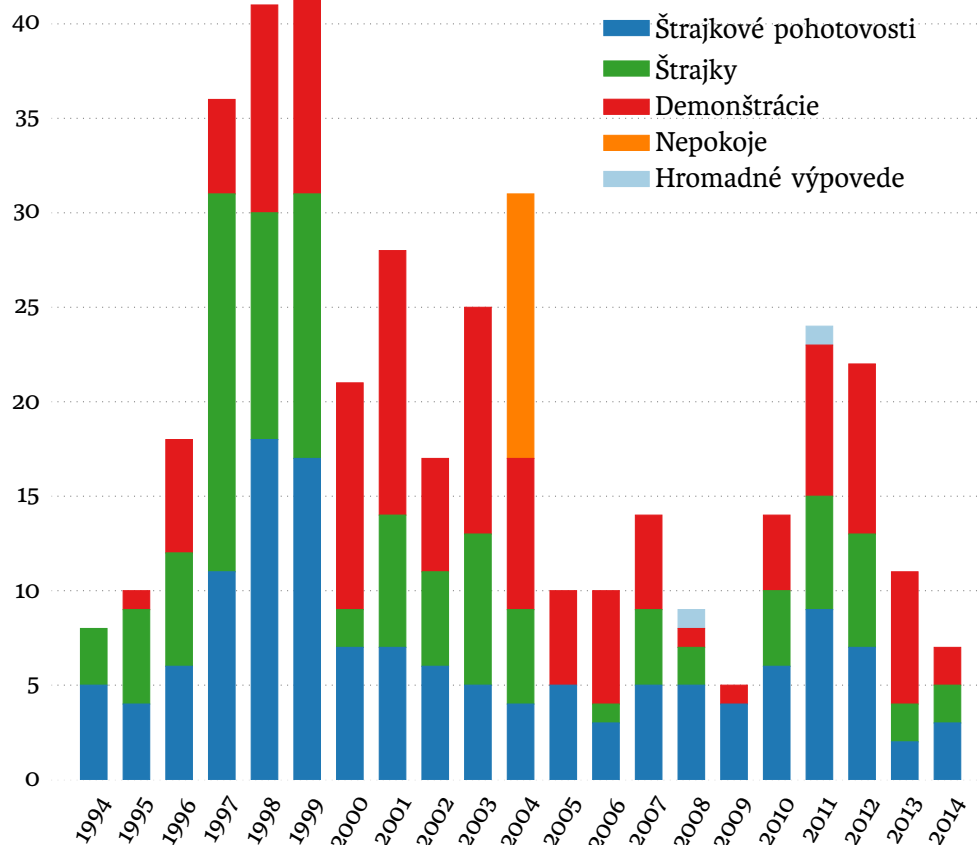
Obr. 10: „Labor share“: Podiel odmien zamestnancov na hrubej pridanej hodnote v celej ekonomike (E) a v priemyselnej výrobe (PV), (%), 1995 – 2015. Prepočet Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

5.7 Akcie pracujúcich

Nasledujúci graf zhŕňa celé sledované obdobie a všíma si akcie podľa typu. „Nepokoje“ v roku 2004 zodpovedajú akciám prevažne nezamestnaných Rómov, ktorí protestnými zhromaždeniami a rabovaním obchodov reagovali na zníženie dávok sociálnej pomoci.

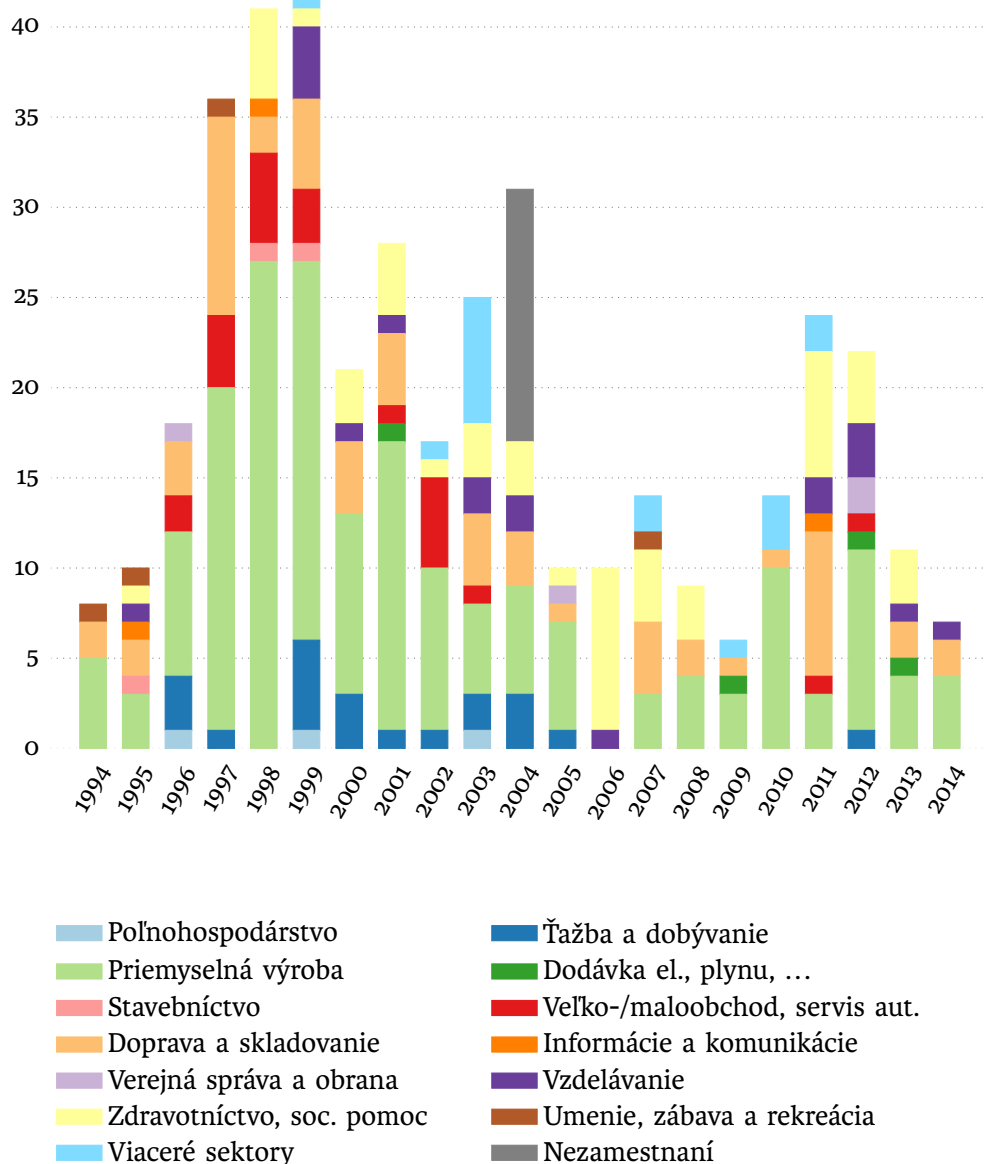
Obdobie 1994 – 2014 navrhujeme periodizovať na tri cykly, ktoré sa líšia obsahom bojov: vrchol bojov okolo transformácie (1997 – 2000), boje proti reformám (2001 – 2004) a boje súvisiace s krízou (sčasti už 2010, no najmä 2011 – 2012).

Karmína: Boje pracujúcich na Slovensku (1994 – 2014)

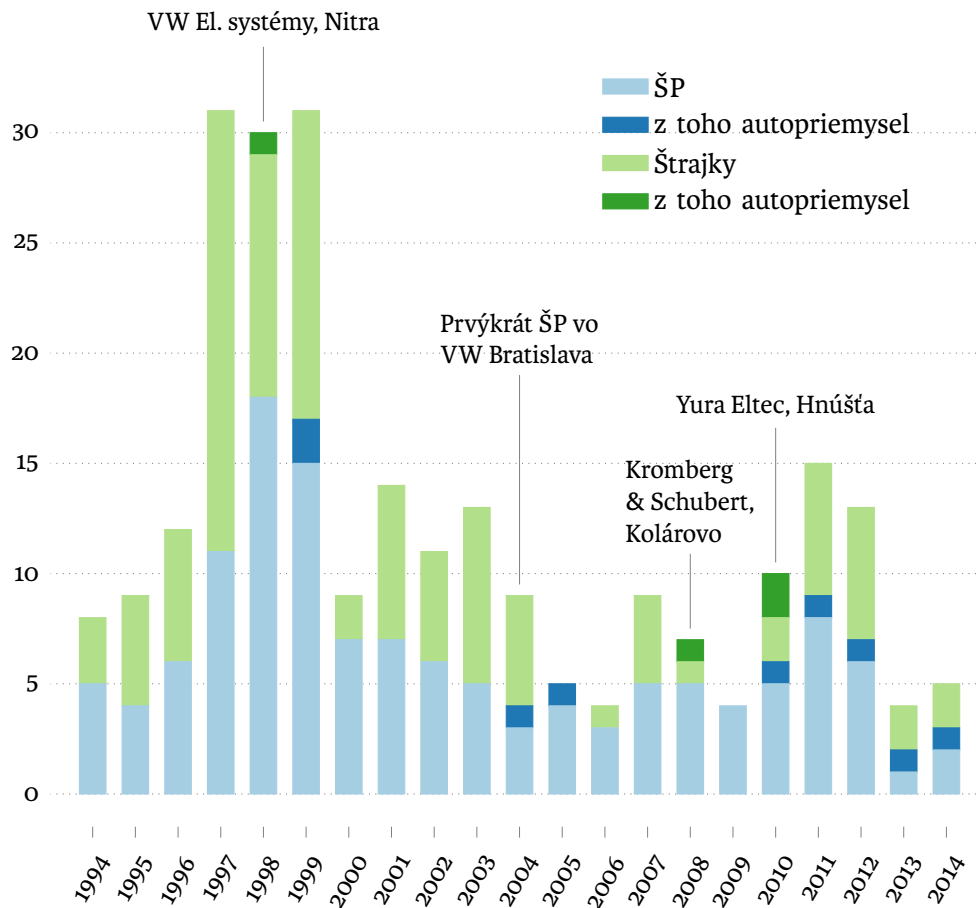
Obr. 11: Vývoj počtu zaznamenaných akcií slovenských pracujúcich podľa druhov, 1994 – 2014.

Tento graf rozlišuje akcie podľa odvetví. Boje v priemyselnej výrobe dosiahli vrchol koncom deväťdesiatych rokov a postupne klesajú. Kategóriou „Viaceré sektory“ zachytávame akcie, ktoré sa pohybovali na celospoločenskom teréne (protesty okolo Zákonníka práce, reakcie na úsporné opatrenia a pod.).

Obr. 12: Počty akcií podľa jednotlivých sektorov, 1994 – 2014.

Napriek obrovskému ekonomickému významu a veľkej koncentrácii pracujúcich sa automobilový priemysel a jeho subdodávateľský reťazec zatiaľ nestali dejiskom významnejšieho počtu bojov.

Obr. 13: Vývoj počtu štrajkov a štrajkových pohotovostí (ŠP) v ekonomike SR s dôrazom na autopriemysel a jeho subdodávateľský reťazec, 1994 – 2014.

5.8 Súčasnosť

5.8.1 Podiely odvetví na tvorbe pridanej hodnoty a prebytku

Aj po kríze je priemysel najvýznamnejším tvorcom pridanej hodnoty, resp. hrubého prevádzkového prebytku, v slovenskej ekonomike.

Odvetvie	HPH	HPP
Poľnohospodárstvo	4 %	7 %
Priemysel (okrem stavebníctva)	27 %	37 %
Stavebníctvo	8 %	14 %
Veľko- a maloobchod	13 %	14 %
Doprava a skladovanie	8 %	12 %
Ubytovanie a stravovanie	1 %	1 %
Informácie a komunikácia	4 %	5 %
Financie a poisťovníctvo	4 %	7 %
Činn. v oblasti nehnuteľností	7 %	14 %
Odb., ved. a tech. činnosti	5 %	7 %
Administratívne činnosti	2 %	2 %
Verejná správa	6 %	4 %
Vzdelávanie	4 %	1 %
Zdravotníctvo a soc. služby	4 %	2 %
Umenie, zábava, rekreácia	3 %	5 %
Iné služby	1 %	2 %
Celá ekonomika	100 %	100 %

Tabuľka 1: Podiely odvetví na celkovej hrubej pridanej hodnote (HPH) a hrubom prevádzkovom prebytku (HPP = pridaná hodnota mínus odmeny zamestnancov) v roku 2015. Údaje sú zaokrúhlené. Eurostat, tabuľka NAMA_10_A64.

5.8.2 Podiely podnikov priemyselnej výroby podľa veľkosti

Veľkú väčšinu pridanej hodnoty v priemyselnej výrobe produkujú podniky nad 250 zamestnancov, ktoré zároveň platia takmer polovicu zamestnaných v priemyselnej výrobe.

Veľkosť (os.)	Podiel na		
	počte podnikov	pridanej hodnote	zamestnanosti v PV
0 – 9	93 %	8 %	19 %
10 – 19	3 %	5 %	7 %
20 – 45	2 %	6 %	8 %
50 – 250	1 %	21 %	23 %
> 250	< 1 %	59 %	44 %

Tabuľka 2: Podiely veľkostných skupín podnikov (vrátane SZČO) priemyselnej výroby na celkovom počte podnikov, pridanej hodnote a celkovej zamestnanosti v priemyselnej výrobe v roku 2014. Údaje sú zaokrúhlené. Eurostat, tabuľka SBS_SC_IND_R2.

5.8.3 Skladba triedy pracujúcich

Väčšina údajov v tomto texte o skladbe zamestnaných z hľadiska veku, pohlavia, profesie a odvetvia pochádza z tzv. výberového zisťovania pracovných síl (*labour force survey*). Tieto údaje sa získavajú na základe štvrťročného prieskumu domácností a zahŕňajú podrobné rozdelenie podľa rôznych ukazovateľov. Okrem toho Štatistický úrad, resp. Eurostat dáva k dispozícii údaje o zamestnanosti v kontexte tzv. systému národných účtov. Tieto dáta sa týkajú počtu zamestnaných osôb a počtu odpracovaných hodín za rok. Získavajú sa z rôznych zdrojov, vrátane výberového zisťovania pracovných síl, ale aj údajov z úradov práce, sčítania obyvateľov atď. Sú rozdelené len podľa ekonomickej činnosti, t. j. podľa odvetví (poľnohospodárstvo, priemysel atď., vrátane podskupín) a nezahŕňajú nijaké ďalšie charakteristiky (vek, pohlavie atď.).

Medzi oboma druhmi údajov sú rozdiely, ktoré sú dané odlišným chápaním zamestnanosti. V prípade Slovenska spočíva rozdiel napríklad v tom, že údaje z výberového zisťovania zahŕňajú aj cezhraničných pracovníkov – teda ľudí, ktorí síce žijú na Slovensku, ale za prácou dochádzajú napríklad do ČR, Rakúska či inej krajiny. Naproti tomu údaje z národných účtov zahŕňajú len zamestnancov, ktorí pracujú na Slovensku. Celkový počet zamestnaných (za rok 2015) je podľa prvých údajov vyšší asi 157-tisíc vyšší než podľa druhých údajov. Zároveň sú medzi údajmi rozdiely v *štruktúre zamestnanosti podľa odvetví*. Napríklad podiel ľudí pracujúcich v priemysle na celkovej zamestnanosti je podľa výberového zisťovania o čosi vyšší než podľa údajov z národných účtov.

Keď v texte hovoríme o charakteristikách slovenskej triedy pracujúcich, používame údaje z výberového zisťovania (tabuľky LFSA_...). Treba mať na pamäti, že tieto údaje zahŕňajú aj ľudí, ktorí nepracujú na Slovensku. V kontexte akcií pracujúcich to znamená, že ak by podnikali nejaké akcie na svojich pracoviskách, bolo by to na území iného štátu. Údaje z národných účtov (tabuľky NAMA_...) používame vtedy, keď sa hovorí o produktivite, odmenách a vývoji približnej miery nadhodnoty, teda o javoch, ktoré sa vzťahujú na slovenskú ekonomiku. Aby bol rozdiel medzi oboma druhmi údajov jasnejší, uvádzame ďalej rozdelenie zamestnaných podľa odvetví na základe oboch zdrojov (tabuľka 3).

Odvetvie	Počet (tis.)	LFS		Národné účty	
		Podiel	Z toho žien	Počet (tis.)	Podiel
Poľnohospodárstvo	77	3 %	18 %	73	3 %
Priemysel (okrem stavebníctva)	662	27 %	31 %	538	24 %
Stavebníctvo	214	9 %	7 %	163	7 %
Veľko- a maloobchod	297	12 %	58 %	378	17 %
Doprava a skladovanie	161	7 %	22 %	137	6 %
Ubytovanie a stravovanie	115	5 %	62 %	94	4 %
Informácie a komunikácia	66	2 %	23 %	61	3 %
Financie a poisťovníctvo	39	2 %	64 %	46	2 %
Činn. v oblasti nehnuteľností	13	1 %	46 %	23	1 %
Odb., ved. a tech. činnosti	73	3 %	60 %	127	6 %
Administratívne činnosti	65	3 %	41 %	102	4 %
Verejná správa	217	9 %	49 %	161	7 %
Vzdelávanie	175	7 %	80 %	172	8 %
Zdravotníctvo a soc. služby	181	7 %	85 %	131	6 %
Umenie, zábava, rekreácia	35	1 %	54 %	30	1 %
Iné služby	32	1 %	70 %	33	1 %
Celá ekonomika	2 420	100 %	44 %	2 267	100 %

Tabuľka 3: Počet zamestnaných podľa odvetví v roku 2015, ich podiel na celkovej zamestnanosti a podiel žien na zamestnanosti v odvetví. Údaje sú zaokrúhlené a pochádzajú z výberového zisťovania pracovných síl a z národných účtov (Eurostat, tabuľky LFSA_EGAN2 a tabuľka NAMA_10_A64_E).

Status	Počet (tis.)	Podiel	Z toho žien
Manažéri	119	5 %	31 %
Špecialisti	285	12 %	59 %
Technici a odborní pracovníci	325	13 %	52 %
Malí podnikatelia	279	12 %	30 %
Administratívni pracovníci	321	13 %	60 %
Kvalifikovaní priemyselní robotníci	620	26 %	21 %
Zamestnanci s nižším postavením	475	20 %	61 %
Spolu	2 424	100 %	44 %

Tabuľka 4: Počet zamestnaných podľa socioekonomického statusu, podiel kategórie na celkovej zamestnanosti a podiel žien na zamestnanosti v kategórii v roku 2015. Údaje sú zaokrúhlené a pochádzajú z výberového zisťovania pracovných síl. Eurostat, tabuľka LFSA_ESEGN2.

Profesia	Počet (tis.)	Podiel	Z toho žien
Manažéri	117	5 %	31 %
Špecialisti	285	12 %	59 %
Technici a odborní pracovníci	372	15 %	50 %
Administratívni pracovníci	210	9 %	70 %
Pracovníci v službách, obchode	451	19 %	62 %
Kvalif. pracovníci (poľnohosp. a pod.)	24	1 %	19 %
Kvalif. pracovníci a remeselníci	382	16 %	12 %
Operátori a montéri	363	15 %	24 %
Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	209	9 %	54 %
Spolu	2 424	100 %	44 %

Tabuľka 5: Počet zamestnaných podľa profesie, podiel profesie na celkovej zamestnanosti a podiel žien na zamestnanosti v profesii. Údaje sú zaokrúhlené a pochádzajú z výberového zisťovania pracovných síl. Eurostat, tabuľka LFSA_EGAIS.